

İsmail Hakkı Bursevî'nin Muhammediye Şerhi Ferahu'r-Rûh'ta Bazı İnanışlar

Some Beliefs in Ismail Hakki Bursevî's Muhammadiyya Commentary Book Entitled Ferahu'r-Rûh

Ahmet Kavaklıyazı

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı
Assist. Prof., Selçuk University, Faculty of Letter, Department of Classical Turkish Literature
Konya / Türkiye
akavakliyazi@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-7932-4272>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1348985

Cite as / Atıf: Kavaklıyazı, Ahmet. "İsmail Hakkı Bursevî'nin Muhammediye Şerhi Ferahu'r-Rûh'ta Bazı İnanışlar". *Marife* 23/2 (2023) 349-376. <https://doi.org/10.33420/marife.1348985>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilmez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

İsmail Hakkı Bursevî'nin Muhammediye Şerhi Ferahu'r-Rûh'ta Bazı İnanışlar

Özet

Klasik Türk edebiyatında 15. yüzyılın ilk yarısında dinî-tasavvufî eserler arasında hacmiyle ve zengin muhtevasıyla dikkat çeken Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'sinin önemli bir yeri vardır. 1449'da yazılan eser zaman içerisinde çok okunan ve rağbet gören bir başucu kitabı hâline gelmiştir. Ancak gerek dili gerekse sahip olduğu ince manalar, anlaşılmasında güçlükler hissedilmesine sebep olmuştur. Bu güçlükler neticesinde eserin kolay anlaşılması için nazire ve şerh türünde bazı eserler yazılmıştır. Muhammediye'ye yazılan şerhlerden biri de İsmail Hakkı Bursevî'nin 1695 yılında yazımını tamamladığı Ferahu'r-Rûh adlı eseridir. Bu eser hacimli oluşuyla, muhtevasının genişliğiyle ve Türkçe bir esere yazılmış olması dolayısıyla şerh türündeki eserlerin geneli arasında öne çıkmıştır. Ayrıca müellifin çok yönlülüğü, dinî ilimlerdeki yetkinliği ve çok sayıda eser kaleme almış üretken bir kimliğe sahip oluşu gibi hususlar da eseri değerli kılmaktadır. Bursevî, Muhammediye'yi şerh ederken sahip olduğu geniş bilgi birikimi sayesinde dil, edebiyat, tarih, coğrafya, din ve özellikle de tasavvuf gibi pek çok farklı alana dair zengin bir içerik ortaya koymuştur. Ele aldığı kelime, kavram, hadise, gelenek, inanış vb. hakkında açıklamalar sunarken titiz hareket etmiş; çeşitli kaynaklardan aktarmalarla, tasavvufî izahlarla ve bazen de kendi görüş ve düşüncelerini katarak anlatımını zenginleştirmiştir. Hatta değindiği pek çok konuya dair öğretici maksatla ve sade bir dille manzumeler söyleyerek tabir yerinde ise şairliğini konuşturmuş ve eserine farklı bir çeşni katmıştır. Ferahu'r-Rûh'un bu geniş muhtevası içerisinde dil ve edebiyat malzemesi olarak ele alınıp incelenmeye değer pek çok unsur bulunmaktadır. Bu çalışma, bu unsurlardan inanışlar üzerine odaklanmış ve eserde yer alan bazı inanışların tespit edilip açıklanmasını amaçlamıştır. Çalışmanın giriş bölümünde ilk önce Muhammediye'nin anlaşılmasında yaşanan güçlük neticesinde kaleme alınan nazire ve şerhlerden söz edilmiştir. Sonra Muhammediye şârihi Bursevî'nin eserlerine ve edebî kişiliğine kısaca değinilmiş; Ferahu'r-Rûh'un yazılma sebepleri, tertibi, yazma ve basma nüshaları, şerh yönteminin dikkat çeken noktaları, bir şerh kitabı olarak önemi gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Giriş bölümünün sonunda Ferahu'r-Rûh'la ilgili yayınlardan söz edilmiş, bu çalışmanın amacı ve yöntemi belirtilmiştir. Çalışmanın esasını oluşturan bölümde ise Muhammediye şerhinde kelime ve kelime gruplarının açıklanması esnasında şârihin temas ettiği bazı inanışların tespiti ve açıklamaları yapılmıştır. Bunun için ilk önce Muhammediye'den ilgili beyit alıntılanarak, o beytin bağlamı ortaya konmuştur. Daha sonra belirlenen durulan inanışların Ferahu'r-Rûh'ta nasıl ele alındığı, ne manaya geldiği açıklanarak bazı ilavelerle konu hakkındaki bilgiler desteklenmiştir. Bir kısım inanışların halk inanışı özelliği göstermesi ve klasik edebiyatta da kullanılıyor olması üzerinde de durulmuştur. Tespit edilen inanışlar içeriklerine göre gruplandırılarak yedi başlık altında ele alınmıştır. Bu başlıklar "dinî kişiliklerle, hayvanlarla, bitkilerle, kıymetli taşlarla, olağanüstü varlık, durum ve olaylarla, rüyayla ilgili inanışlar ve diğer inanışlar" şeklindedir. Toplamda otuz beş inanış ele alınmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise üzerinde durulan inanışların hangi bakımlardan birbirine benzer yapısal bir bütünlük oluşturduğu, ne tür inanışların çoğunlukta olduğu, Bursevî'nin inanışlar noktasındaki açıklamalarında nasıl bir yol izlediği, Muhammediye ve onun şerhi olan Ferahu'r-Rûh arasında müellifin mensup olduğu tarikat muhiti bakımından nasıl bir ilgi olduğu ifade edilmiştir. Bu çalışmayla inanışlar konusundaki literatüre ilavelerde bulunmanın yanında Ferahu'r-Rûh'un zengin muhtevasına dikkat çekilmesi ve eserin tahliline dönük çalışmaların genişlemesine yönelik bir adım atılması da hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, şerh, İsmail Hakkı Bursevî, Ferahu'r-Rûh, inanış.

Some Beliefs in Ferahu'r-Rûh by İsmail Hakkı Bursevî, the Annotation to Muhammediye

Summary

In the Classical Turkish Literature, Muhammediye by Yazıcıoğlu Mehmed, which stands out with its volume and rich context among the religious-Sufi works of the first half of the 15th century. The work was written in 1449 and became a reference book that was widely read and respected. However, both its language and fine details caused challenges in understanding the work. Because of such challenges, some replies and annotations were written for better understanding the work. One such annotation to Muhammediye is the work entitled Ferahu'r-Rûh by İsmail Hakkı Bursevî in 1695. This work stands out among the majority of works in the genre of commentary due to its volume, breadth of content, and the fact that it was written on a Turkish work. In addition, the author's the versatility, competence

in religious knowledge and productive nature that provided many works also make the work valuable. While annotating the Muhammediye, Bursevî created a rich content on many different fields such as language, literature, history, geography, religion and especially Sufism with his expansive knowledge. When providing explanations about the words, concepts, events, traditions, belief, etc. that he was reviewing, he acted meticulously and enriched his own narrative with citations from various sources, Sufi explanations and sometimes with his own views and thoughts. He even created poetry in plain language with educational purposes on many subjects, by which he displayed the poet in himself and added diversity to his work. There are many elements that need to be reviewed and examined as language and literature material in the wide context of Ferahu'r-Rûh. This study focuses on the beliefs among such elements and has the purpose of identifying and explaining some beliefs in the work. The introduction part of the study mentions the replies and annotations that are written because of the challenges in understanding the Muhammediye. After that, the works and literary character of the poet Bursevî are briefly mentioned, and the reasons behind writing the Ferahu'r-Rûh, its disposition, writing and printing copies, distinct points in the annotation method and its importance as a book of annotation are highlighted. At the end of the introduction, publications regarding Ferahu'r-Rûh are mentioned, and the purpose and method of this study is stated. In the chapter that creates the core of this study, the identification of and explanation for some beliefs mentioned by the poet when he explains the words and word groups in the annotation of Muhammediye are provided. For that, the relevant verse from Muhammediye and the context of such verse is provided. Then, how the identified beliefs are handled in Ferahu'r-Rûh and what they meant are explained, and the subject is supported with some additions. It is also mentioned that some beliefs are public beliefs and are used in classical literature. The identified beliefs are grouped based on their contexts and reviewed under seven different groups. These groups are "beliefs related to religious characters, animals, vegetation, precious stones, supernatural entities, situations and events, dreams and other beliefs". A total of 35 beliefs were reviewed. In the conclusion chapter of the study, it is mentioned that which of the mentioned beliefs were similar and which ones created a structural integrity, which beliefs were predominant, the method of Bursevî when explaining such beliefs, and what kind of interest there was from the order of the author for Muhammediye and its annotation Ferahu'r-Rûh. Besides contributing to the literature regarding the beliefs, this study aimed to highlight the rich context of the Ferahu'r-Rûh and taking a step towards expanding the studies for the review of the work.

Keywords: Classical Turkish Literature, annotation, İsmail Hakkı Bursevî, Ferahu'r-Rûh, belief.

Giriş

Klasik Türk edebiyatının kuruluş dönemi olarak kabul edilen XV. yüzyılda dinî-tasavvufî edebiyat alanında Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i ile Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediye*'si şöhret ve tesir bakımından emsalleri arasında ön plana çıkmıştır. Her iki eser de çok okunmuş ve halkın dinî duygularının şekillenmesinde önemli etkileri olmuştur.

Geniş bir muhtevaya sahip olan *Muhammediye*'nin dili, özellikle beyitlerin kafiyelenişinden ötürü yer yer ağırlaşmaktadır. Ayrıca yaratılış ve ahvâl-i kıyamet gibi izaha muhtaç bazı dinî-tasavvufî konulara da temas edilmesi eserin anlaşılabilirliği noktasında güçlükler doğurmuştur. Bundan dolayı *Muhammediye*'nin anlaşılabilirliği noktasında nazirelerinin ve şerhlerinin yazıldığı görülmektedir. Eserin nazireleri arasında Kadı Bedreddîn Mahmûd'un *Mahmûdiye*'si¹ ile Kastamonulu Yûsuf'un *Muhammediye*'si başı çekmektedir. Şerhler arasında ise ilk olarak Esîrî Yûsuf Efendi'nin 1541-42 yılında mensur olarak kaleme aldığı *Şerh-i*

¹ Bu eser üzerine Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesinde Prof. Dr. Erol Öztürk danışmanlığında Mehmet Çıraklı tarafından bir doktora tezi hazırlanmaktadır.

Muhammediye'si gelmektedir.² *Muhammediye*'nin Hasan b. Mustafa tarafından kelime temelli bir şerhinin yapıldığına dair M. Bilal Yamak'ın bir tespiti söz konusudur (2022, 228-229). *Muhammediye*'nin üçüncü ve en kapsamlı şerhi ise İsmail Hakkı Bursevî tarafından yazılmıştır.

1. *Muhammediye* Şârihi İsmail Hakkı Bursevî

İsmail Hakkı Bursevî³ (1653-1725) yalnızca kendi çağının değil, bütün Türk edebiyatının en çok eser veren müellifleri arasında ilk sıralarda yer alan üretken bir ediptir. Kaynaklarda eserlerinin sayısının yüzden fazla olduğu belirtilmiştir. Bu denli üretken bir müellif oluşunu onun mutasavvıf, müfessir, âlim, şârih, şair ve musikîşinâs kimliğine bağlamak mümkündür. Bursevî tefsir, hadis, fıkıh, kelim gibi dinî ilimlere ve tasavvufa dair eserler kaleme almıştır. *Dîvân* sahibi bir şair olmasının yanı sıra mensur eserlerinin içinde de yeri geldikçe pek çok manzume söylemiştir. İbn Arabî takipçisi olan Bursevî'nin eserlerinde tasavvufî yön daima ağır basmakta olup şiiri ilahî aşkı dile getirmede ve tasavvufa dair düşüncelerini aktarmada bir araç olarak kullanmıştır. Dönemine kıyasla nispeten sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. *Rûhü'l-Beyân*, *Ferahu'r-Rûh*, *Rûhü'l-Mesnevî*, *Şerh-i Pend-i Attâr*, *Tamâmü'l-Feyz fî Bâbi'r-Ricâl*, *Silsilenâme-i Celvetiyye*, *Kitâbü'n-Necât* vb. onun ilk göze çarpan eserlerindedir.⁴

2. Bursevî'nin *Muhammediye* Şerhi: *Ferahu'r-Rûh*

Ferahu'r-Rûh, İsmail Hakkı Bursevî'nin Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediye*'sine yazdığı hacimli şerhtir. Sebebi telif noktasında eserin bir ihtiyaca binaen kaleme alınması ve müellifin gördüğü rüyalar genel sebepler olarak belirtilebilir. Özel olarak ise *Ferahu'r-Rûh*'un yazılmasına, Ak Baba İmamı olarak bilinen Şeyh Mehmed'in⁵ İstanbul'daki Sultan Selim Camiine *Muhammediye* okutma vazifesiyle tayin olunması üzerine Bursevî'den eserde geçen Arapça ve Farsça bazı kısımların tercümesini talep etmesi sebep olmuştur (Utku, 2000, 1/16). *Bursevî'nin Muhammediye'yi şerh etmesinde* ayrıca Yazıcıoğlu Mehmed'in Bayramîliğe, kendisinin de Celvetîliğe mensubiyetinin bulunması etkili olmuş olabilir. Nitekim Bursevî'nin *Ferahu'r-Rûh*'ta yer yer övgüsüne yer verdiği

² Bu eser üzerine Nehri Aydınç (2023) doktora tezi hazırlamıştır.

³ *Muhammediye* şârihinin hayatına dair bilgilerin önemli bir kısmına *Silsile-nâme-i Celvetiyye* ve *Tamâmü'l-Feyz* gibi kendinden çokça söz ettiği eserlerinden ulaşılmaktadır. Ayrıca varidat, makalat ve mektubat türündeki eserleri ile bazı eserlerinin sebebi telif kısımlarından onun hayatına dair bilgiler edinmek mümkündür (Yurtsever, 2018, 13). Ayrıca ayrıntılı bilgiler ihtiva etmeleri bakımından Mehmed Ali Aynî'nin (1944) *Türk Azizleri I İsmail Hakkı* adlı kitabına, Sâkıb Yıldız'ın (1976) *Türk Müfessiri İsmâ'il Hakkı Bursevî'nin Hayatı* başlıklı makalesine ve Ali Namlı'nın (2001) *İsmail Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı* adlı kitabına müracaat edilebilir.

⁴ Bursevî'nin eserleri ile ilgili derli toplu bilgi için *DİA*'daki *İsmail Hakkı Bursevî/Edebî Yönü* (Yurtsever, 2001) maddesine ve Ali Namlı'nın (2018) *Kitâbetle Mübtelâ Olmak: İsmâ'il Hakkı Bursevî* başlıklı makalesine müracaat edilebilir.

⁵ Mustafa Utku mukaddimede geçen bu kısmın tercümesinde, parantez içinde, talepte bulunan kişinin Yazıcızade olduğunu belirtmiştir (2000, 1/16). Ancak önceki paragrafta Ak Baba İmamı'ndan söz edildiği için talep ona ait olarak anlaşılmalıdır.

Celvetîlik, Bayramiye tarikatının Aziz Mahmûd Hüdâyî tarafından kurulan bir koludur.

İsmail Hakkı Bursevî, *Muhammediye* şerhini tek cilt olarak yazmayı planlamış; ancak kitabın hacmi düşündüğü miktarı aşınca iki cilt olmasına karar vermiştir (Günay, 2004, 59). Ancak bazı matbu nüshaların,⁶ hacminden ötürü birinci cildin kendi içinde ikiye bölünmesi neticesinde üç cilt olarak tanzim edildiği görülür. Bu durumda birinci cilt "cild-i evvel", ikinci cilt "bakıyye-i cild-i evvel", üçüncü cilt ise "cild-i sânî" olarak adlandırılmıştır. Müellif eserini Bursa'da yazmış olup birinci cildi H 1105/1693, ikinci cildi ise H 1107/1695 yılında tamamlamıştır (Çelebioğlu, 1996, 1/193-194). Eserin müellif hattı nüshası Bursa İnebey Genel 59, 60 ve 61 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Ferahu'r-Rûh, şerh türünde yazılmış bir eser olarak tasavvufi şerh kavramının sınırlarına dâhil edilmektedir (Yılmaz, 2007, 271). Klasik Türk edebiyatındaki şerhler arasında *Ferahu'r-Rûh*'u farklı kılan, onun Türkçe bir esere yazılan Türkçe bir şerh kitabı olmasıdır. Her ne kadar böyle başka eserler bulunuyor olsa da bu derece hacimli başka bir esere rastlamak pek mümkün değildir.

İsmail Hakkı Bursevî, hem dinî ilimlerdeki geniş bilgi birikimi hem de kaynaklara vukufiyeti sayesinde, *Muhammediye*'yi şerh ederken muhtevayla bağlantılı olarak pek çok konuyu enine boyuna ele almış, döneminin gündelik meselelerine temas etmiş ve oldukça geniş bir çerçeve çizmiştir. Ele aldığı bir konuda M. Ali Karavelioğlu'nun deyişiyle âdetla "*el atmadık mesele bırakmamıştır*" (1999, VI). Eserde o dönemin ilim ve fikir hareketlerinin, tasavvufi çevrelerin, kültürel ve sosyal hayatın izlerini sürmek de mümkündür. Ayrıca kelime ve kavramların sözlük anlamları ile beraber gramer yapıları hakkında da bilgiler verilmesi, klasik edebiyatın hayal dünyası, ifade kalıpları ve klişe mazmunlarına değinilmesi, birtakım şahsiyetlerin biyografilerine dair bilgiler sunulması, tasavvufun çeşitli kavram ve terimleri hakkında detaylı bilgiler verilmesi yanında bazı tasavvuf çevrelerine eleştirilerde bulunulması; gelenekler, örf ve âdetler, inanışlar, darb-ı meseller vb. konusunda ayrıntılı açıklamalarda bulunulması sebebiyle eser dil, edebiyat ve kültür malzemesi açısından zengin bir kaynak hükmündedir (Eşmeli, 2001, 347-348; Uzun, 2006, 9). Dolayısıyla Bursevî'nin eseri yalnızca bir şerh kitabı değil, aynı zamanda muhtevasının çok yönlülüğü ve zenginliğiyle dil, edebiyat, kültür ve tasavvuf çalışmaları için bir başvuru kaynağı konumundadır.

3. Önceki Çalışmalar, Amaç ve Yöntem

İsmail Hakkı Bursevî ve eserleri hakkında yapılan çalışmalarla ilgili Özlem Güngör (2020) tarafından bir bibliyografya hazırlanmıştır. *Ferahu'r-Rûh* özelinde ise makale, tez ve kitap türünde bazı çalışmalar bulunmaktadır.

Ferahu'r-Rûh'un metin neşrine dair beş yüksek lisans tez çalışması tespit

⁶ Örneğin 1256 tarihli Bulak baskısı üç cilttir.

edilebilmiştir. Bunların hepsi eserin üç ciltlik 1256 tarihli Bulak baskısını esas almıştır.⁷ Bu baskıya göre “Cild-i Evvel” üzerine Murat Ali Karavelioğlu (1999), birinci cildin devamı olan “Bakıyye-i Cild-i Evvel” üzerine Muhammet Ali Eşmeli (2001) tez hazırlamıştır. Eşmeli’nin çalışmasında matbu nüshaya göre ikinci cildin esas alındığı ve 320 sayfalık bu cildin metninin hazırlandığı (2001, IV-V) belirtilmiş olsa da İÜ Dijital Tez Koleksiyonu üzerinden erişilen dosyada ilk 89 sayfanın metninin verildiği görülmektedir. Ancak İSAM veri tabanından, dosya erişimi olmasa da, bu tezin iki cilt hâlinde 1055 sayfa olarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Şu hâlde “Bakıyye-i Cild-i Evvel”in 89-320. sayfaları arasına erişim sağlanamamıştır. Matbu nüshaya göre üçüncü cilt olan “Cild-i Sâni”nin ilk 105 sayfası üzerine Mehmet Akif Günay (2004), 105-192. sayfaları üzerine İbrahim Hakkı Uzun (2006) ve 192-278. sayfaları üzerine de Betül Başlı (2005) tez hazırlamıştır. “Cild-i Sâni” üzerinde hazırlanan bu üç çalışmada metin neşriyle beraber tasavvufi kavramlar da incelenmiştir. Ancak nüshanın tamamı 362 sayfa olduğu için 278-362. sayfalar arasının Betül Başlı’nın tezinin kapsamında bulunmadığı ve bu kısmın neşrinin yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Ferahu’r-Rûh’un metnini içeren tek kitap çalışması Mustafa Utku’ya aittir. Bu çalışma 2000-2010 yılları arasında 10 cilt - 9 kitap olarak yayımlanmıştır.⁸ Çalışma eserin tamamını kapsamakta olup sadeleştirilmiş metnini içermektedir. Çalışmada Mustafa Utku, konuya uygun başlıklar ekleyerek bölümlendirmeye gitmiş, Bursevî’nin “li-muharririhî” ve “ilâhî” başlıklarıyla verilen şiirlerinden bazıları ile başka şairlerden verilen şiirlerin bir kısmını kendisi şerh etmiştir.

Ferahu’r-Rûh’u konu edinen bu çalışmalara bakıldığında genel olarak metin neşri ile birlikte eserde geçen tasavvuf kavramlarının irdelendiği görülmektedir. Yalnızca Muhammet Ali Eşmeli’nin (2001) tezinde metin neşrinin yanı sıra muhteva incelemesine de yer verilmiştir. Esasen eserin hacmi, metin ve içerik tahlilinin bir arada yapılmasını güçleştirmiştir. Oysa eser dil ve edebiyat malzemesi yönünden de incelenmeye değer bir niteliktedir. Bu noktada yapılacak her çalışma, *Ferahu’r-Rûh*’ta sunulan bilgi birikiminin yeni araştırmalarda kullanılmasına imkân sağlayacaktır. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada eserde geçen ve edebiyat malzemesi kapsamında değerlendirilebilecek bazı inanışların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Zira şârih *Muhammediye*’de geçen bir kelime ya da kelime grubunun açıklanması esnasında bazı inanışlara temas ederek bunlar hakkında izahlarda bulunmuştur. Bu inanışların bir kısmı bilindik olsa da önemli bir kısmı az bilinen ve nadirat sayılabilecek türdendir. Bu çalışmayla klasik edebiyatın mazmunlarının çözümlenmesinde inanışlar noktasında katkıda sağlanması hedeflenmiştir.

Şârihin eserinde değindiği birtakım inanışların tespitinde ilk önce şerhe konu olan ilgili beyitler *Muhammediye*’den alıntılındı ve bu beyitlerin hangi konuyla ilgili olduğu belirtilerek bağlamı ortaya kondu. Daha sonra *Ferahu’r-Rûh*’ta

⁷ Bunlar içerisinde yalnızca Betül Başlı’nın tezinde söz konusu baskıyla birlikte TDV İSAM Kütüphanesinde 22664 numarada kayıtlı olan 1255 Bulak baskısı da kullanılmıştır (2005, 4-5).

⁸ Utku’nun bu neşrinin 2020 yılında ikinci baskısı yapılmıştır.

söz konusu beyit şerh edilirken üzerinde durulan inanışın muhtevasının ne olduğu tespit edilmeye çalışıldı. Tespiti yapılan inanışların bazılarında ilave açıklamalarda bulunuldu. Tamamı mümkün olmasa da bir kısım inanışların klasik edebiyatla olan bağlantıları üzerinde duruldu. *Muhammediye*'den alınan beyitler için Âmil Çelebioğlu (1996) neşri esas alındı. *Ferahu'r-Rûh*'tan yapılan alıntılar içinse hem tezlerden hem de Mustafa Utku neşrinden istifade edildi. Ayrıca eserin Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi Koleksiyonu 513-515 numaralarda bulunan Bulak baskısından (İsmail Hakkı Bursevî, 1256) da alıntılar yapıldı. Belirlenen inanışlar muhtevalarına göre gruplandırılarak yedi başlık altında incelendi.

4. Dinî Kişiliklerle İlgili İnanışlar

4.1. Bütün Varlıklar Kırk Senede Kemale Erişir

Çünkü tatvîr etti onu hikmet-i tadrîc ile/Kodu **kırk yıl** durdu onu nûr-ı şemse in'ikâs (830-31)

Hz. Âdem'in yaratılışı bahsinde söylenmiş olan bu beyitte onun balçığının kırk yıl güneş altında kaldığı ifade edilmektedir. Bursevî, bundaki hikmetin ne olduğu sorusuna cevap olarak iki muhtemel sebep ortaya koymaktadır. Birincisi peygamberlerin çoğuna ilahî vahiy kırkıncı senede geldiği için Hz. Âdem'in balçığının kırk sene süreyle güneşte bırakılmış olabileceğidir. İkincisi ise bütün varlıkların kemal bulmasının ancak "devr-i kâmil" ile, yani tam bir dönüş ile mümkün olabileceği şeklindedir. Bursevî, tam bir dönüşün kırk sene olduğunu belirtmektedir. Nitekim yedi gezegenin dönüşleri kırk yılda tamamlanır. Sonrasında bütün varlıkların kırk senede mükemmel hâle geldiği düşüncesini desteklemek için bazı misaller sunmaktadır.⁹ Örneğin çömlek yapılacak toprağın kırk sene terbiye edilmesi, Hindistan ağaçlarından olan öd ağacının güzel koku verebilmesi için de kesildikten sonra kırk sene yere gömülmesi gerekir. Bursevî'nin inanış kabîlinden ortaya koyduğu bu bilgiler kültürümüzde belirli sayıların, özellikle de kırk sayısının taşıdığı önemle yakından ilgilidir.¹⁰ Ayrıca *Muhammediye*'nin bir önceki beytinin şerhinde "*Yedide, kırkda ve yetmişde ba'zı havas konulmuşdur ki gayrı 'adedlerde yokdur.*" cümlesini sarf etmektedir (Karavelioğlu, 1999, 152; Utku, 2000, 1/232-233).

4.2. Hindistan'ın Kokuların Kaynağı Olması

Akardı yaşı çün etti hatîât/Biterdi **zencebil ıssı nebâtât** (1237)

Bu beyitte Hz. Âdem'in cennetten çıkarıldıktan sonra döktüğü

⁹ Annemarie Schimmel, *Sayıların Gizemi* adlı kitabında kırk sayısı ile ilgili Batı ve Doğu kültüründeki müktesebatı "Hazırlanma ve Tamamlanma" başlığı altında incelemiştir (2022, 236-243). Genel anlamda kırk sayısının bir bekleme ve hazırlanma süresi olarak değerlendirilmesi bu inanış noktasından bakıldığında dikkat çekici bir nitelik taşımaktadır.

¹⁰ *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*'nda (Şentürk, 2016, 96) Âdem maddesine ait bir özellik olarak "balçığının kırk yıl güneşte kalması" hususu *Ferahu'r-Rûh* kaynaklı olarak ele alınmıştır.

gözyaşlarından zencefil ve diğer bazı hararet verici otların¹¹ bittiğine değinilmektedir. Beytin şerhinde ise “*Rivayetde gelmiştir ki...*” denilerek Hint beldelerinin güzel kokuların ve güzel kokulu ağaçların kaynağı olması Hz. Âdem’e bağlanmıştır. Söz konusu rivayete göre, Hz. Âdem yeryüzüne indiğinde üzerinde cennet ağaçlarının yapraklarından bir yaprak bulunuyordu. Rüzgâr o yaprağı Hint beldelerine doğru uçurduğu için Hindistan güzel kokuların kaynağı oldu. Ayrıca Hz. Âdem’in gözyaşından da zencefil, sandal, dikenli ardiç ve kâfur ağaçları ortaya çıktı ve Hindistan çölü kokulu ağaç çeşitleri ile doldu (Karavelioğlu, 1999, 237; Utku, 2000, 1/337).

Bu inanişaya başka bir beytin şerhinde bir kez daha temas edilmiştir. “*Yedi ol yaprağı âhû yaşı âsilere şeffâ’* (1329)” mısraında geçen şeffâ’ kelimesi açıklanırken Hz. Âdem’in üzüntüyle çok fazla gözyaşı döktüğü ve onun gözyaşlarında misk kokusu bulunduğu üzerinde durulmuş, Hindistan’ın koku çeşitlerinin kaynağı olmasının bundan ileri geldiği belirtilmiştir (Karavelioğlu, 1999, 259; Utku, 2000, 1/361-362).

4.3. Gözyaşından İnci ve Mercan Oluşumu

Akardı **gözlerinden yaş** ile kan/Denizlerde olurdu **dürr ü mercân** (1239)

Muhammediye’nin bundan önceki beyitlerinde Hz. Âdem’in döktüğü gözyaşlarından zencefil ve hararet verici bazı otların ortaya çıktığı belirtilmişti. Aynı şekilde Hz. Havva’nın gözünden dökülen yaşlarla denizlerdeki incilerin oluşumu, kanlarla da mercanların oluşumu ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla çok üzüntü ve acı duymak manasına gelen “kan ağlamak” tabirine vurgu yapılmıştır. Şârih, “...enbiyâ ve evliyâyı teşrif için bu makûle hârik-ı ‘âde umûr zuhûr eder.” şeklinde bir açıklamayla bu tür olağanüstü durumların peygamberleri ve velileri teşrif etmek için ortaya çıkmış olduğunu vurgulayarak *Kıyas-ı Enbiyâ* adlı eserde de Hz. Havva’nın gözyaşından karanfil ve hoş kokulu nesnelere meydana geldiğinden bahsedildiğini ilave etmektedir (Karavelioğlu, 1999, 237; Utku, 2000, 1/337-338). Aynı inanişaya *Muhammediye*’nin başka bir beytinde de rastlanmaktadır: *Firâkında yakardı çünkü dil cân/Olurdu gözü yaşı lü’lü mercân* (1279)

4.4. Dillerin Çeşitlenmesi

Dedesî Şis’e benzerdi müşekkel/Hem ol yazdı cihanda **hattı evvel** (1449)

Beytin ikinci mısra’ı şerh edilirken dillerin çeşitlenmesi ve çoğalması ilk insan ve ilk peygamber olmasından ötürü Hz. Âdem’le ilişkilendirilmiştir. Buna göre Hz. Âdem on iki farklı yazı çeşidi kullanmıştır: *Arabî, Fârisî, Süryânî, İbrânî, Himyerî, Yunânî, Rûmî, Kıbtî, Berberî, Endülîsî, Hindî, Sînî*. Bu on iki yazı çeşidi ile kerpiçler üzerine yazılar yazdırarak o kerpiçleri pişirmiş ve yere gömmüştür. Tufan hadisesinden sonra bu yazılı kerpiçler kimin eline geçtiyse ona göre yazmış,

¹¹ Yazıcıoğlu Ahmed’in *Envârü’l-Âşıkîn* adlı eserinde aynı hadise şöyle anlatılmıştır: “*Nitekim Âdem uçmak firâkından ağlardı zencebil ve ıssı otlar biterdi.*” (Uğur, 2019, 260). Buradaki “ıssı ot”, *Muhammediye*’deki “ıssı nebâtât” karşılığı olup *Tarama Sözlüğü*’ne göre “biber” manasına gelir (Türk Dil Kurumu, 2009, 3/1984).

dolayısıyla farklı diller ve yazı çeşitleri yayılmıştır (Karavelioğlu, 1999, 294-295).

Dillerin çeşitlenmesi ile ilgili bir diğer inanış da Hz. İbrahim'in davetçi olarak gönderildiği Nemrud'la ilgilidir. *Muhammediye*'de Hz. İbrahim kırk yaşına gelince Cenab-ı Hakk'ın onu Nemrud'a gönderdiği, ancak Nemrud'un ilahi daveti kabul etmediği için "çarhının yıkıldığı" belirtilmektedir. O zamana kadar yalnızca Süryani dili konuşulurken bu hadiseden sonra yetmiş iki dilin ortaya çıktığı ve sonra gelenlerin bu dilleri konuştukları anlatılmaktadır:

Kaçan kim kırkına erdi onu Nemrûd'a gönderdi/İşittin **çarhı** yıkıldı çün etti Hak'tan istinkâf

Ona dek cümle Süryânî dilince söylenirdi söz/Belirdi **yetmiş iki dil** cihânı tuttular ahlâf (1462-63)

Ferahu'r-Rûh'ta ise çarh kelimesi yerine "sarh" (köşk, saray, büyük bina) kelimesi verilerek açıklanmıştır. Buradaki açıklamaya göre "Sarh-ı Nümrüd" Babil'de inşa edilmiştir. Yüksekliği dört bin zirâ' ve genişliği iki bin fersahtır. Nemrud'un bu sarayı yaptırma maksadı güya Tanrı ile vuruşmak, yeryüzünü zapt ettiği gibi gökyüzünü ve göktekileri de zapt etmektir. Fakat böyle bir hâldeyken bir rüzgâr eserek o sarayı temelinden koparmıştır. Sarayın tepesi denize gömülmüş, kalanı da Nemrud'un hanesi üzerine düşmüştür. Ve bu olayın heybetinden halkın lisanı çeşitlenmiştir. O zamana kadar Süryani dilinde konuşulurken yetmiş iki lisan ortaya çıkmış ve her kavim bunlardan biriyle konuşmuştur (Karavelioğlu, 1999, 304-305; Utku, 2000, 1/424-425).

4.5. Ashâb-ı Kehf'in İsimlerinin Faydaları

Getirdi sûre-i Kehf'de dedi **Ashâb-ı Kehf** kimdir/Dahi bildirdi Zü'l-karneyn ki gezdi şark u garb etrâf (2521)

Şerhte Ashâb-ı Kehf hakkında kısaca bilgi verildikten ve bunların isimleri sayıldıktan sonra Arapça bir kısım yer alır. Bu kısımda konu hakkında tefsirlerde daha ayrıntılı bilgi bulunduğu belirtilmiş, Nisâbü'rî'nin İbn Abbâs'tan aktardığı bir rivayete yer verilmiştir. Bu rivayete göre Ashâb-ı Kehf'in isimleri etrafında pek çok inanışın ortaya çıktığı görülmektedir. Söz konusu kısmın tercümesi¹² şöyledir:

"Kehf ashâbının isimleri talep, kaçınma ve yangın söndürme maksadıyla bir bez parçasına yazılıp ateşin ortasına atılırsa yangın söner. Çocukların ağlamasını kesmek için ise bir kâğıda yazılıp beşikteki çocuğun altına konur. Hasat için ise bir kâğıda yazılıp ekinin ortasında dikilen bir kazığa bağlanır. Çarpıntı, üç çeşit humma, baş ağrısı hastalıklarına karşı; zenginlik, şöret ve sultanlara yakın olmak maksadıyla sağ uyluk üzerine bağlanır. Zor doğum yapan kadının sol uyluğuna bağlanır. Aynı zamanda malı muhafaza etmek, denizde yolculuk ve öldürülmekten kurtulmak için kullanılır. Sa'dü'l-Müftî'nin *Havâşî*'sinde böyle yazılıdır." (Utku, 2002, 3/111)

Ashâb-ı Kehf'in isimleri ile ilgili inanışların bugün Anadolu'da hâlen yaygın

¹² *Ferahu'r-Rûh*'ta Arapça söylenen bunun gibi bölümlerin tercümeleri Mustafa Utku'nun çalışmasından alıntılanmıştır.

biçimde çeşitli uygulamalarla kendini gösterdiği bilinmektedir.¹³ Örneğin Altınışık ve Daştan ortak çalışmalarında Erzurum ilindeki bazı işletmelerde Ashâb-ı Kehf'in isimlerinin yangından korunma, malın ve dükkânın korunması, müşteri çekme, rızık ve bereketin artması gibi amaçlarla çeşitli dua tablolarına yazılarak asıldığını tespit etmişlerdir (2023, 432).

4.6. Hurma Ağacının Yaratılması

Kişi ger **cenâbette** bir kılıcı/Teninden giderse işt dilini (5917)

Şerhte beden temizliği konusundaki bir hadis-i şerife¹⁴ yer verilerek temizlik neticesindeki fazlalıkların toplanmasının ve toprağa gömülmesinin müstehap olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bunu yapmanın insana saygı göstermek ve sihir yapılmasından sakınmak için olduğu ilave edilmektedir. Sonrasında hurma ağacının yaratılması ile Hz. Âdem'in beden temizliği arasında bağlantı kurulmuştur. "*Rivayet edildi ki*" denilerek aktarılan inanışa göre Hz. Âdem tırnaklarını kesmiş, bıyıklarını tıraş etmiş, bedenini yıkamış ve bunların artıklarını toprağa gömmüştür. Cenab-ı Hak da bundan hurma ağacını yaratmıştır. Tırnaklardan hurma dalı, saçtan hurma lifi ve kirden de odun yaratılmıştır (Uzun, 2006, 141; Utku, 2007, 7/335).

5. Hayvanlarla İlgili İnanışlar

5.1. Hümanın Gölgesi Kime Düşerse Sultan Olur

Nazar kıldı ona ervâh-ı insân/**Kimi kim gördü başın oldu sultân** (186)

Muhammediye'de nûr-ı Muhammedî'nin yaratılması bahsinde bu nura bakıp da baş kısmını gören insan ruhlarının sultan olduğu belirtilmektedir. Şerhte ise bununla ilgili olarak insanın uzuvları içinde başın önemine binaen Muhammedî nurun başını görenlerin halk arasında başta bulunmasının lazım geldiğine değinilmiş, sonrasında söz hüma kuşuna getirilmiştir. Nûr-ı Muhammedî'nin mübarek başının sırrının hüma kuşuna emanet edildiği, bu nedenle hümanın gölgesi kimin üzerine düşerse o kişinin ya sultan ya da sultan gibi sözü geçen bir devletli kimse olacağına temas edilmiştir (Karavelioğlu, 1999, 54; Utku, 2000, 1/99-100). Burada Avnî mahlaslı şair Fâtiḥ Sultan Mehmed'in, cihan sultanlarının hükümdarı olmasını sevgilinin saçlarının hümasının gölgesinin kendi üzerine düşmesine bağlayan beytine de yer verilmiştir: *Aceb mi oldı-sa Avnî cihân sultânları hânı/Düşüpdür üstine sâye senüñ zülfüñ hümâsından* (İsmail Hakkı Bursevî, 1256, 1/25). Hümanın geçtiği başka bir beytin¹⁵ şerhinde bu kuşun havada yavru

¹³ Elbette ki burada verilen örnek, uygulamaya dönük örneklerden yalnızca biridir. Ashâb-ı Kehf'in isimleri etrafında gelişip şekillenen buna benzer pek çok halk inanışı mevcuttur. Söz konusu inanışlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Karaoğlu, 2019, 178-180).

¹⁴ "Peygamberlerin sünneti (fitrat) beşdir -yahut beş şey fitrat gereğidir-: Sünnet olmak, kasıkları tıraş etmek, bıyıkları kırmak, tırnakları kesmek, koltuk altını temizlemek." (Uzun, 2006, 141).

¹⁵ Söz konusu beyit şöyledir: "*Ben hümâ-yı Hazretem toprak değildir cevherim/Gerçi birkaç gün kafes buldum bu topraktan misâl*" (3197)

çıkardığı, kemikle beslendiği ve dirisinin ele geçmediği gibi bazı dikkat çekici bilgilere yer verilmiştir (İsmail Hakkı Bursevî, 1256, 2/99).

5.2. Akbaba Bin Yıl Yaşar

Anda **herkes** sûretinde hep melek/Nice döner gör felek fevka'l-felek (439)

Âmil Çelebioğlu'nun (1996, 2/30) *Muhammediye* neşrinde “herkes” olarak geçen kelime *Ferahu'r-Rûh*'ta “kerkes” olarak kaydedilmiştir (İsmail Hakkı Bursevî, 1256, 1/35). Anlam bakımından “kerkes” daha uygundur. Zira eserde yerin ve göğün yaratılışı bahsinde (427. beyitten itibaren) her bir kat gökte bulunan meleklerin yüzleri tasvir edilmiştir. Örneğin birinci kat melekleri sığır, ikinci kat melekleri anka, üçüncü kat melekleri ise yukarıdaki beyitte de geçtiği üzere akbaba yüzlüdür. Şerhte *Hayâtü'l-Hayevân*'a¹⁶ göndermede bulunularak kerkese Türkçede *akbaba* dendiği, bin yıl yaşadığı ve bir günde doğudan batıya uçabildiği; bu mesafenin beş yüz yıllık yol olduğu belirtilmiştir (Karavelioğlu, 1999, 88; Utku, 2000, 1/147).

Klasik Türk şiirinde ihtiyarlık ve uzun yaşama sembolü olan akbabanın uzun ömürlü olarak ele alınışı, esasen leşle beslenen yırtıcı bir kuş olmasına rağmen etrafındaki diğer canlılara zarar vermemesine dayandırılır (Şentürk, 2016, 201-202). Çünkü yemeyi beklediği leşin başında başka bir yırtıcı varsa o çekilinceye kadar kalır ve ancak ondan sonra leşin yanına gelir (Ceylan, 2015, 28).

5.3. Ceylanların Misk Kaynağı Olması

Asâ Mûsâya verildi yüzük degdi Süleymâna/Yedi ol yaprağı **âhû** yaşı âsilere şeffâ' (1329)

Muhammediye'de Hz. Âdem'in cennetten çıkarıldığı zaman yanına dört nesne aldığı, bunların “asâ, hâtem, gözyaşı ve incir yaprağı” olduğu belirtilmektedir (b. 1327-29). Yukarıdaki beyit, bu nesnelere kimlere/nelere intikal ettiği ve ne tür faydalar sağladığı konusunda söylenmiştir. Beytin şerhinde ceylanlar hakkında önce Sûdî'nin *Hâfiz Dîvânî Şerhi*'nden alınan bazı bilgilere yer verilmiştir.¹⁷ Sonra *Hayâtü'l-Hayevân*'dan¹⁸ nakille, ahuların güzel koku kaynağı olmasını Hz. Âdem'le ilişkilendirilmiştir. Adı geçen eserde anlatıldığına göre, Hz. Âdem yer yüzüne indiğinde vahşi hayvanlar gelerek onu ziyaret etmiş ve duasını almıştır. Ceylanlar geldiğinde Hz. Âdem onlar için de dua edip mübarek eliyle sırtlarına dokununca bu hayvanlarda misk göbekleri (nevâfic-i misk) ortaya çıkmıştır. Diğer bazı hayvanlar durumu öğrenince aynı maksatla Hz. Âdem'e gelmiş, ancak aynı netice onlarda

¹⁶ Akbaba ile ilgili söz konusu bilgiler eserin *en-nesr* maddesinde “el-Emsâl” başlığı altında ele alınmıştır. Eserde akbabanın bin yıl yaşadığı belirtilmemiş olsa da uzun ömürlü olduğu, hatta bir kimsenin uzun ömürlü olduğunu ifade etmek için de “*Akbabadan daha uzun ömürlü.*” darb-ı meselinin kullanıldığı ifade edilmiştir (Kemâleddîn Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî, 2005, 4/58).

¹⁷ *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*'nun “ceylan” maddesinde (Şentürk, 2017, 408) Sûdî'nin *Hâfiz Dîvânî Şerhi*'nde verilen bilgiler bir araya toplanmış hâldedir. Bunlar incelendiğinde bir kısmının Bursevî'nin şerhine aynen alındığı görülüyor.

¹⁸ Söz konusu hikâye, eserin *ez-zabyu* [ahu] maddesinde anlatılmaktadır (Kemâleddîn Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî, 2005, 3/65).

gerçekleşmemiştir (Karavelioğlu, 1999, 258-259; Utku, 2000, 1/361). Dolayısıyla ceylanlardan misk elde edilmesinin sebebi olarak Hz. Âdem'in dua ederek eliyle onların sırtlarını mesh etmesi gösterilmiştir.

5.4. Harem'in Güvercinleri

Geldi bu kez bir ankebût ağ gerdi fi'l-hâl kapıda/İki **güvercinler** gelip yaptı yuva tuttu makâm (2561)

Hz. Peygamber'in hicret esnasında Hz. Ebûbekir'le beraber sığındıkları mağaranın girişine iki güvercinin yuva yaptığına dair bir rivayet bulunmaktadır. Yukarıdaki beytin şerhine göre, bu iki güvercin Hz. Peygamber mağaradan çıkıp Medine tarafına hicret edince Harem'e varıp orayı yurt edinmiş ve Hz. Peygamber onlar hakkında bereket ile dua etmiştir. Bu sebeple bazı âlimler Harem'de bulunan güvercinlerin o iki güvercinin neslinden olduğunu düşünmüşlerdir. Bazı âlimler ise Harem güvercinlerinin Hz. Nûh'un güvercininin neslinden olduğunu ifade etmişlerdir. Zira Hz. Nûh, tufandan sonra yeryüzünün durumundan haber getirmesi için güvercini göndermiş, güvercin Harem'in olduğu vadiye gelip ayakları kırmızı çamura bulaşmış bir hâlde geri dönünce ona bereket ile dua edip Harem'de yuva tutmalarını sağlamıştır. Harem güvercinleri ile ilgili olarak bu iki görüşe yer verildikten sonra güvercinin ayağındaki kırmızılığın Harem vadisindeki kırmızı çamurun izi olduğu ve boynundaki halkanın da Hz. Nûh'un mesh ettiği yer olduğu söylenmiştir (Karavelioğlu, 1999, 714-715; Utku, 2002, 3/138-139). Hem tufan hadisesindeki habercilik rolü hem de Hz. Peygamber'in hicreti esnasında yaşandığı aktarılan bu hadisedeki koruyuculuk rolü güvercinlerin insanlar için sevimli kuşlar telakki edilmesinde ve Müslümanlar arasında şöhret bulmasında etkili olmuştur (Ceylan, 2015, 107, 142).

5.5. Hedîl İçin Ağlayan Güvercinler

Ağladılar ehl-i beyti cümlesi feryâd edip/Fâtıma edip nidâ vâ-vahşetâh etti **niyâh** (3811)

Ferahu'r-Rûh'ta "niyâh" kelimesi "Sagu sagmak yani meyyit üzerine ağlayıp ahlâkın ve mehâsinin addeylemek burada murâd bukâ-i mücerreddir zirâ niyâhat menhîdir." şeklinde açıklanmış ve *Hayâtü'l-Hayevân'da*¹⁹ geçen bir rivayete yer verilmiştir (İsmail Hakkı Bursevî, 1256, 2/211; Utku, 2004, 5/236):

Hazret-i Nûh (AS) zamânında Hedîl dirler bir kebûter-beçe var-idi bir gün sibâ'-ı tayrdan biri anı sayd eyleyüp götürdü bu sebeple güvercinler ilâ yevmi'l-kıyâm anın mâtemin iderler ve firâkla nevhalar gösterürler."

*Kâmûs Tercemesi'*nde "hedîl" kelimesine *güvercin kuşunun âvâzı, güvercin ötmek ve erkek güvercin yavrusu* manaları verilmiştir. Ayrıca Nûh peygamber zamanında bir güvercin yavrusu olduğu, susuzluktan öldüğü ya da yırtıcı kuşlardan biri tarafından avlandığı için hâlen dahi bütün güvercinlerin onun için

¹⁹ Eserin *el-hedîl* maddesinde anlatılmaktadır (Kemâleddîn Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî, 2005, 4/153-154).

ağlayıp feryat ettiği belirtilmiştir (Mütercim Âsım Efendi, 2014, 5/4825).

Bu rivayetlere göre güvercinlerin ötüşleri, bir çeşit ağıt yakma ve feryat etme olarak düşünülmüş, bunun sebebi olarak güya Hedîl adlı güvercinin avlanmasından diğer güvercinlerin kıyamete kadar üzüntü duyacak olmaları gösterilmiştir. Bursevî de bu konuyla ilgili şu dörtlüğü söyleyerek güvercinlerin feryadına göndermede bulunmuştur: *Rûzgâr aldı elimden gül-i sad-bergimi/Bülbül-i cânıma kâr itdi benim hâr-ı cefâ/Çün kebûter iderim nevha demâdem zîrâ/Âşiyân-ı dilime konmadı bir murg-ı safâ* (İsmail Hakkı Bursevî, 1256, 2/211).

5.6. Karganın Uğursuz Sayılması

Garîbe mededsiz ehsân edin/Sözümü tutun doğru yola gidin (3849)

“Garîb” kelimesine şerhte *vatanından uzak olan kişi* anlamı verilmiştir. Vatanından uzak düşmek *gurbet*, vatanından uzak olan ise *gurâbü'l-beyn* [ayrılık kargası] olarak adlandırılmıştır. Sonrasında bununla ilgili olarak *el-Mekâsîdü'l-Hasene* adlı eser kaynak gösterilerek Arapça alıntılanan kısımda karganın ayrılık manası taşımasından ötürü uğursuz sayılmasıyla ilgili inanışa yer verilmiştir. Buna göre “*Nûh (AS) kargayı su araması için gönderdiğinde gitmiş ve geri dönmemiştir. Bu sebeple kargayı uğursuz saymışlar, onun isminden 'gurbet' manası çıkartmışlardır.*” Arapça kısımdan sonra Hz. Nûh'a atfedilen ve kendisine verilen vazifeyi yerine getirmeyen söz konusu karganın suretinin Kurtuba camisinde nakşedilmiş olduğuna dair bir rivayete yer verilir: “*Dimişlerdir ki diyâr-ı Mağribde Kurtuba şehrinin câmi'inde bir sûtân vardır anda yed-i kudretle gurâb-ı Nûh'un sûreti tasvîr olunmuşdur.*” Bursevî bununla ilgili olarak şu dörtlüğü söylemiştir: “*Kim ki hıdmetde kusûr ide bir gün/Sanma dillerde hüsn-i yâd bula/Yazdı Hak resm-i gurâb-ı Nûhı/Levh-i âlemde tâ ki 'ibret ola*” (İsmail Hakkı Bursevî, 1256, 3/214; Utku, 2004, 5/247).

Ayrılık kargası adlandırılmasına konu olan karga cinsi, Türkçede *alakarga* olarak karşılıyor olsa da “gurâbü'l-beyn” Arap edebiyatında fiziksel olarak farklı özelliklerde tanımlanmıştır.²⁰ Ancak bu ismi almasının sebebi yaygın kanaate göre Hz. Nûh'un gemisinden ayrılan ilk hayvan olmasıdır. Aynı şekilde Hz. Nûh tarafından keşif için gönderilen, ancak geri dönmeyen karga için söylenen *gurâbü Nûh* (Nûh'un kargası) sözü, dönmesi mümkün olmayan kimse için Arapçada mesel olarak kullanılmıştır (Kavak, 2013, 120-122).

Osmanlı Şiiri Kılavuzu'nda “gurâbü'l-beyn” olarak adlandırılan karganın *alaca karga*, yani *saksağan* olduğu; bu tabirin de mecazen *nefret edilen, uğursuz kimse* manasına geldiği belirtilmiştir. Ayrıca her şeyin keskin tarafına *gurab* denmesi sebebiyle ara bozucu insanlar için bu tabirin kullanılmış olabileceği değerlendirilmiş, esasen Arapların tetayyur denilen kuş falından uğursuzluk manası çıkardıkları için böyle bir anlam kazandığının rivayet edildiği, gurâbü'l-

²⁰ *Kâmûs Tercemesi*'nde de “gurâbü'l-beyn” tabir edilen karganın tanımlanmasında belirlilik bulunmayıp *alakarga* veya *ekin kargası* denilen burnu ve ayakları kırmızı olan karga olduğu belirtilmiştir (Mütercim Âsım Efendi, 2014, 6/5297).

beyn tabirinin yalnız başına da *ayrılık* manasına geldiği ifade edilmiştir (Şentürk, 2021, 353).

5.7. Baykuşun Uğursuz Sayılması

Bu kez **baykuş** öter ki hayy lâ-yemût/Bu kez perde-dâri-durur ‘ankebût (5799)

Bu beyit, İstanbul’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed’in eski Bizans imparatorlarının harap olmuş saraylarını gördüğünde söylemiş olduğu belirtilen “*Bûm nevbet mî zened ber-târem-i Efrâsiyâb/Perdedârî mî koned der-kasr-ı Kayser ‘ankebût*”²¹ (Onay, 2000, 205) şeklindeki Farsça beyitten ilhamla yazılmış gibidir.²² Baykuşun bulunduğu yerin viran olacağı, bunun hane sahibinin ölümüne bir işaret olduğu yaygın bilinen bir inanıştır. *Ferahu’r-Rûh*’ta baykuşun viraneyi mesken edinip ötmesinin “*Hayy u lâ-yemût olan ancak Allah’tır.*” manasına işaret ettiği belirtilir. Devamında *İnsânü’l-‘Uyûn* adlı esere göndermede bulunulan Arapça bir kısım gelmektedir. Bu kısmın tercümesi şöyledir:

Süleymân’dan (AS) nakledilir ki; kuşlar arasında âdemoğluna karşı baykuştan daha açık sözlü ve şefkatlisi yoktur. Bir harabeye konduğunda der ki: Hani nerede o dünyada nimetlenenler orada çalışıp çabalayanlar? Âdemoğluna yazıklar olsun! Önlerinde belalar döşenmiş bir hâldeyken nasıl da uyuyorlar. Ey gafiller, sefere hazırlanın (Uzun, 2006, 112).

Bursevî, bundan dolayı baykuşu uğursuz saymamak gerektiğini; ancak bir yanılma eseri olarak halk arasında uğursuz sayıldığını belirtir. Söz konusu inanışla ilgili olarak baykuş gibi kuşların ve bütün varlıkların yaratılışlarında bazı hâllere işaret bulunabileceği, baykuşun da özelliğinin öttüğü yerin viranlığı olabileceği şeklinde bir yorum getirmektedir (Uzun, 2006, 112-113; Utku, 2007, 7/304). Ayrıca Sa’dî ve İbn Kemal’den verdiği örnek iki şiirle baykuş-hüma tezadına dikkat çekmiştir. Zira Klasik Türk şiirinde gölgesi uğurlu sayılan ve devlet kuşu olarak bilinen *hüma* ile uğursuzluk getirdiğine inanılan *baykuş* arasında genellikle bir tezat oluşturulmuştur (Şentürk, 2017, 123). Sa’dî’nin beyti şöyledir: *Kes neyâbed be-zîr-i sâye-i bûm/Ver humây ez cihân şevd ma’dûm*.²³ İbn Kemal’den alınan kıt’a²⁴ ise Sa’dî’nin beytinin aynı vezinle tercümesi gibidir: “*Uçdu ise hüma yuvasından/Yirine konmağa komañ bûmı/Dimesinler görenler ol şûmı/Ol hüma yirine konan bu mı*” (Uzun, 2006, 112-113).

5.8. Hüdhüdden Tütsü Olarak Faydalanmak

Biri neml-i Süleymândır alısar/Birisi **hüdhüd-i Belkîs** olısar (6244)

Hüdhüd, *çavuş kuşu* veya *ibibik* olarak da bilinir. Kur’ân-ı Kerîm’de Neml suresi 20. ayetten itibaren Hz. Süleymân ile hüdhüdün kıssası anlatılır. Bu

²¹ Efrasiyab’ın çadırında baykuş nevbet çalıyor. Kayser’in sarayında örümcek kapıcılık ediyor.

²² *Ferahu’r-Rûh*’ta da “*Bu kez perde-dâri-durur ‘ankebût*” mısra’ının şerhinde söz konusu Farsça beyit örnek verilmiştir (Uzun, 2006, 113-114).

²³ “*Sahn-ı âlemde hüma sâyesi yoktur diyerek/Baykuşun gölgesini kimse penâgâh etmez*”. (Uzun, 2006, 112)

²⁴ Bu kıt’a, *Kemâl Paşazâde Divânı* neşrinde “Ekler” başlığı altında (Saraç, 2021, 396) yer almaktadır.

sebepten *murg-ı Süleymân* olarak da anılır. Zira Hz. Süleyman ile Belkis arasındaki haberleşmeyi hüdhüd sağlamıştır. *Muhammediye*'de cennete girecek on çeşit hayvan arasında "Sebe melikesi Belkis'ın hüdhüdü" de sayılır. Şerhte ise hüdhüdle ilgili olarak ibiğinden tütsü yapılırsa deliyi delilikten kurtaracağı, aynı şekilde etinden tütsü yapılırsa da kadından bağlanmış ve büyü yapılmış kimseyi bu sıkıntısından kurtaracağı belirtilmiştir. Hüdhüde dair bu inanışa kaynak olarak Demîrî'nin *Hayâtü'l-Hayevân*'i²⁵ gösterilmiştir (Uzun, 2006, 240; Utku, 2007, 7/434). Halk hekimliği uygulamalarının bir örneği olarak değerlendirilebilecek bu inanışa benzeri olarak hüdhüd etrafında gelişmiş pek çok halk inanışı bulunmaktadır.²⁶

6. Bitkilerle İlgili İnanışlar

6.1. Buğday Tanesinin Küçülmesi

Dâne kim Âdem yedi ger gevher olsa bakmayam/Etmeyem hergiz nazar görür isem zerrîn-cibâl (3199)

Muhammediye'nin "Kıssatü Fethi Mekke" başlığı altında söylenmiş olan bu beyitte Hz. Âdem'in cennette iken yediği yasak meyve konusuna değinilmiştir. Beytin şerhinde "dâne" kelimesi ile buğday ağacının meyvesinin kastedildiği ve Hz. Âdem'in yediği söz konusu meyvenin o olduğu belirtilmiştir. Esasında bu meyvenin testi büyüklüğünde olduğu ve zamanla derece derece küçüldüğü, ahir zamanda da mısır tanesi kadar kalacağı; bunun da insanların küfür, şirk ve günahlarının neticesinde olduğu ifade edilmiştir:

Dânenen murâd buğday ağacının dânesidir ki Âdem (AS) Cennetü'l-Me'vâda anı tenâvül itdi. Dimişlerdir ki ol ağacın bî-hisâb dalları ve her dalında nice sünbülesi var idi ki her sünbülenin dâneleri büyük destiler kadar idi, râyihada misk gibi ve südden beyâz ve 'aselden lezzetlü idi. Âdem zemîne hübü itdükte Mîkâ'îl (AS) ol şecerenin sünbülesinden getirüp Âdem anı hars eyledi ve Âdem, Şîs ve İdrîs zamânında buğdayın her dânesi deve kuşu yumurtası kadar idi. Sonra halk küfrân-ı ni'am-i İlähiyye oldukda tedrîcle noksân-pezîr olup İlyâs (AS) gününde tavuk yumurtası kadar oldu. Sonra Hz. İsâ (AS) zamânında güvercin yumurtası mikdârına tenezzül itdi ve Hz. Yahyâ (AS) şerbet-i şehâdet nûş itdükte funduk kadar kaldı ve Hz. Uzeyr (AS) asrında nohud cüssesine girdi ve bizim günümüze gelince dahı noksân buldu. Dimişlerdir ki zamân-ı ahir olunca daru dânesi kadar kalsa gerekdür. Pes bu tenezzülât ve mahv-ı berekât küfr ü şirk ü ma'âsinin âsârıdır (İsmail Hakkı Bursevî, 1256, 2/101).

Buğday tanesinin küçülmesinin insanların kendi günahlarının neticesinde gerçekleştiği hususu "*Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmeye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez.*" (*Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*, 2017, er-Ra'd 13/11) mealindeki ayet-i kerime ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca konuyla ilgili

²⁵ Eserin *el-hüdhüd* maddesinde "el-Havâss" başlığı altında anlatılmaktadır (Kemâleddîn Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî, 2005, 4/150).

²⁶ Söz konusu halk inanışları için bk. (Ceylan, 2015, 127-128).

olarak Bursevî (1256, 2/101) “li-muharririhî” kaydıyla şu beyti söylemiştir: *Olah halk-ı cihân Hâlık ‘âk/Kesilüp dâne oldı âb zü‘âk.*²⁷

6.2. Reyhan Nezleye ve Baş Ağrısına İyi Gelir

Makâmın cennet ola ravh u **reyhân**/‘Ayân ola cemâl-i vech-i Sübhân (3999)

Beyitte geçen “ravh u reyhân” sözü ile Vâkı‘a suresinde yer alan “*Feravhun ve reyhânun ve cennetu na‘îm(in): Ona rahatlık, güzel rızık ve Na‘îm cenneti vardır.*” (56/89) mealindeki ayet-i kerimeye işaret edilmektedir. Beytin şerhinde “reyhân”ın manası *Kâmûsü’l-Muhît*’ten Arapça olarak alıntılanmıştır. İlgili kısmın tercümesi şöyledir: “*er-reyhân: Fesleğen ta‘bîr olunan hoş-bû nebâta denir, ‘âlâ-kavlin mutlakan hoş-bû olan nebâta yâhud uçlarına yâhud yapraklarına denir ki mahall-i râyihadır.*” (Mütercim Âsım Efendi, 2013, 2/1134). *Ferahu’r-Rûh*’ta ise buradan hareketle “*İkinci tefsîre göre reyâhîn-i tayyibenin cümlesine ism olmuş olur. İhtâruhu Ni‘metu’llâh fî lügatihi.*” (İsmail Hakkı Bursevî, 1256, 2/228) cümlesiyle güzel kokuların hepsine reyhân dendiği, Nimetullah lügatinde de bu mananın tercih edildiği belirtilmiştir. Sonra reyhânla ilgili olarak *Hayâtü’l-Hayevân*’da geçen bir hikâyeye²⁸ yer verilmiştir:

Denildiğine göre Kistrâ Nûşirevân eyvanında otururken bir yılan, yavrularını yemek için kapıların üzerindeki bir güvercin yuvasına birden saldırdı. Yılana bir ok atıldı ve öldürüldü. Aradan birkaç gün geçtikten sonra güvercin gagasında bir tane ile geldi. Onu Nûşirevân’ın önüne bıraktı. Taneyi aldılar, Nûşirevân onun toprağa ekilmesini emretti. Bu taneden o bölgede hiç bilinmeyen bir reyhân bitti. Nûşirevân, güvercinin bize getirdiği şey ne iyi oldu. Melik, nezlesi ve baş ağrısı çok olan birisiydi. Reyhânı kullandı ve ondan çok istifâde etti. *Hayâtü’l-Hayevân*’da böyledir (Utku, 2004, 5/306).

Her ne kadar *acayib ve garâyib* türünde de olsa bu hikâyeden fesleğenin ilk olarak Nûşirevân zamanında bulunduğu ve nezle ile baş ağrısına iyi geldiğine dair bir inanın söz konusu olduğu anlaşılıyor. Ayrıca bu inancı da halk hekimliğinin bir örneği olarak ele almak mümkündür.

6.3. Dünyada İlk Biten Serviler

Bitmiş anda nice türlü hûb ağaç/Benzemez **serv** ü sanavber sâc ü âc (6759)

Muhammediye’de “El-Mevtınu’r-Râbi’ es-Sırât (Dördüncü Yurt, Sırat)” başlığı altında cennet ağaçlarının tasvir edildiği bir kısımda geçen bu beyitte söz konusu ağaçların dünyadaki *serv*, *sanavber*, *sâc*²⁹ gibi ağaçlara benzemediği ifade edilmektedir. *Ferahu’r-Rûh*’ta ise *serv* ağacının ilk defa ortaya çıkışı ile ilgili bir

²⁷ Dünya halkı Yaratan’a isyan ettiğinden beri buğdayın bereketi azaldı, sular ise tuzlu hâle geldi/acılaştı.

²⁸ Söz konusu hikâye eserin *el-hayye* (yılan) maddesinde anlatılmaktadır. Kissanın kaynağı olarak Kazvinî’nin *‘Acâyübü’l-Mahlûkât*’ı gösterilmiştir. Ayrıca *Ferahu’r-Rûh*’ta Nûşirevân’a reyhân tohumunu getirenin bir güvercin olduğu anlatılmaktayken *Hayâtü’l-Hayevân*’daki hikâyede söz konusu tohumu getiren yilandır (Kemâleddîn Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî, 2005, 2/173-174).

²⁹ Hindistan’da yetişen, kerestesi çok sert ve değerli iyi cins ağaç (Ayverdi, 2011, 3/2652).

hikâyeye yer verilmektedir:

Dimişlerdir ki Benî-İsrâ'îlden bir kimse bir ırmakda cenâbet-i zinâdan iğtisâl itmek murât itdikde ırmak aña hitâb idüp Allâhdan hayâ itmez misin diyü tevbih idicek şahs-ı mezbûr tâ'ib ve müstağfir olup on iki nefer 'ibâd ile kemer-i ictihâdi der-miyân itdi. Ba'd-i zamân ol nehirden 'ubûr itmek murâd itdiklerinde sâhibü'l-iğtisâl istihyâ'-i tahallûf eyledi yine nehirden âvâz geldi ki sizden biriñiz veledine gazab itse tevbesin kabûl ider. Pes siziñ dahı tevbeñiz makbûldür. Velâkin leb-i cûda oturup 'ibâdete meşgûl oluñuz didi. Bunlar dahı bu güftâr-ı tenbîh-eserden mütenebbih olup ta'yîn olunan mevzi'de 'ibâdet iderlerken bir gün sâhibü'l-iğtisâliñ gûşına hitâb-ı *irci'î* vârid olup orada vedâ'-ı 'âlem-i fânî kıldı. Nehri-i mezkûr bunlara tekrâr hitâb idüp meyyiti benim kenârıma defn idiñiz didi. Anlar dahı defn idüp sabâh oldukda gördüler ki kabri üzerinde on iki 'aded sevr ağacı bitmiş. Dimişlerdür ki dünyâda ibtidâ biten servler bunlardur ki ol on iki nefer 'ibâdiñ çemenistân-ı dilleriniñ ter ü tâzeliği nişânı ve teveccühleriniñ Hakka doğru ser çekdiğiniñ 'alâmetidir. Sonra bakiyye dahı birer birer vefât itdikçe orada defn olunup ziyâretgâh-ı Benî-İsrâ'îl oldu (İsmail Hakkı Bursevî, 1256, 3/177).

Olağanüstü olaylarla örülü olan bu hikâyeye bakıldığında servi ağacının tövbe ve istiğfar eden bir kimsenin ölümü neticesinde, cenazesinin defnedildiği yerden ortaya çıkmış olması dikkat çekmektedir. Ayrıca bu ortaya çıkış bir kulluk nişanesi olarak değerlendirilmiştir. Tövbe ve istiğfar ederek nefis mücadelesine koyulmak, tövbelerin kabul olması, belli bir mekânda sürekli olarak ibadetle meşgul olmak gibi tasavvufi öğeler de ayrıca göze çarpmaktadır. Bu inanış, geçmişten günümüze yaygın biçimde görülen mezarlıklara servi ağacı dikilmesi geleneğini de akla getirmektedir.

6.4. Safran Olan Eve Kertenkele Girmez

Sıvası misg-i ezferdir turâbı **za'ferândandır**/Taşı lü'lûyile yâkût nazîrin görmedi ebsâr (7047)

Bu beyit *Muhammediye*'de cennet makamları ve derecelerinin anlatıldığı (7042. beyitten itibaren) kısımda bulunmaktadır. Beyitte geçen "za'ferân"la ilgili olarak şerhte *Kâmûsü'l-Muhî'te* göndermede bulunularak tek cümlelik Arapça bir açıklamaya yer verilmiştir (İsmail Hakkı Bursevî, 1256, 3/213). *Kâmûs Tercemesi*'nde za'ferân için şöyle denilir: *Dârû-yı ma'rûf ismidir ki 'avâmm-ı Türkîde safran ta'bîr ederler. Bulunduğu hâneye sâmm-ı abras dâhil olmaz.*" (Mütercim Âsım Efendi, 2013, 2/1980). Buna göre safran bulunan eve "samm-ı abras" giremeyeceğine dair bir inanış olduğu anlaşılmaktadır. Samm-ı abras "*alacalı muzır kertenkele, keler*" (Mehmed Salâhî, 2019, 2/11) manasına gelmektedir.

Safranla ilgili olarak şerhte geçen ve *Kâmûsü'l-Muhî'te* işaret eden Arapça cümle,³⁰ Betül Başlı'nın (2005, 175) tez çalışmasında "*Evde bulunduğu oraya*

³⁰ Safranla ilgili hususun, *Hayâtü'l-Hayevân*'da da *el-vezâğa* maddesinde "*İçinde safran kokusu olan eve alaca keler giremez*". (Kemâleddîn Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî, 2005, 4/210) cümlesiyle aynen ifade edildiği görülmektedir.

kertenkele girmez.” şeklinde çevrilirken Mustafa Utku'nun (2009, 8/251) çevirisinde *“Bir evde za'feran varsa oraya sam lekesi, (abras) hastalığı giremez.”* şeklindedir. Esasen bu iki çeviri birbirini tamamlamaktadır. Zira baras denilen alaca hastalığına bu kertenkele cinsinin sebep olduğu belirtilmiştir. Bununla ilgili olarak *Hayâtü'l-Hayevân*'da sâmmu abras anlatılırken tuz içerisinde yuvarlandığı zaman o tuzun, yiyen kişinin baras hastalığına yakalanmasına sebep olan bir maddeye dönüştüğü ifade edilmiştir (Kemâleddîn Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî, 2005, 2/500). *Kâmûs Tercemesi*'nde ise “sâmm-ı ebras”ın *vezeğat* denilen canlının büyüğüne dendiği, kertenkeleye benzeyip siyah benekleri bulunduğu, çok pis ve zararlı olduğu ve *“deminden bedene isâbet eylemesi illet-i barası mûcib bir alaca keler”* olduğu belirtilmektedir (Mütercim Âsım Efendi, 2013, 3/2880). Buradaki bilgiye göre ise bu hayvanın kanının insan vücuduna bulaşması alaca hastalığına sebep olmaktadır.

6.5. Nar Çiçeği Yutmak Göz Ağrısına Faydalıdır

Ona girmezler illâ kim girerler üç bölük insân/Nebîler birle siddikler şehîdler ey yüzü **gülnâr** (7060)

“Gülnâr” beyitte yüz için benzetmelik ögesi olarak kullanılmıştır. Şerhte bunun *“nar çiçeği ve kiraz yemişi”* manasına geldiği belirtilerek sağlık için bir faydasından bahsedilmiştir. *Kâmûsü'l-Muhît* kaynak gösterilerek Arapça verilen bilgiye göre *“olabildiğince en küçüklerinden üç tane yutan o sene göz ağrısı ve göz iltihabı çekmez.”* (Utku, 2009, 8/253). Fesleğenin nezle ve baş ağrısına iyi geldiğine dair inanış gibi bunu da bir çeşit halk hekimliği örneği olarak değerlendirmek mümkündür.

7. Kıymetli Taşlarla İlgili İnanışlar

7.1. Yüzük Taşındaki Akik, Yakut ve Zümrütün Faydaları

Gâh giyerdi **hâtem** ü huf na'l ol/Gâh kara tûlbent sarınırdı resûl (1960)

Şerhte hatem (mühür/yüzük) ile ilgili olarak inanış kabîlinden bazı açıklamalara yer verilmiştir. Buna göre yüzük taşı akikten olursa gamın giderilmesine vesile olur; yakut vebadan ve yıldırımdan korur, hafakan ve vesveseleri defeder; zümrüt ise fakirliği giderir. Ayrıca bir sonraki maddede de değinileceği üzere yılan ve akrep zümrüt taşıyandan kaçır, yılan zümrüt görürse gözü kör olur (Karavelioğlu, 1999, 470; Utku, 2001, 2/216).

Kaşında yakut bulunan yüzük taşıyanların vebadan ve yıldırımdan korunacağına dair inanışa Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî'nin *Tuhfe-i Murâdî*'sinde de tesadüf edilmektedir: *“Kızıl yâkûtı yüzük kaşında ve hamâyılda götürenlere vebâ ve tâ'ûn 'illeti vâki' olmaz, sâ'ikadan emîn olurlar, gözlerde ve gönüllerde 'aziz ve şîrîn gözükürler.”* (Argunşah, 1999, 113-114). Aynı eserde akik taşı yüzüğün uğurlu sayıldığı ve faydalı olduğu, zira Hz. Peygamber'in hadislerinde de geçtiği belirtilmiştir (Argunşah, 1999, 163).

7.2. Yılan ve Akrep Zümrütten Kaçar

Döşedi bu **zümürüd**in ferşi/Verdi sudan hayât ba'de memât (4322)

Ferahu'r-Rûh'ta yılan ve akrebin zümrüt taşıyan kimseden kaçacağı, hatta yılanın zümrüt görürse gözünün kör olacağı belirtilmektedir. Buna İranlı kaside şairi Zahîr-i Fâyâbî'nin bir rubaisi de örnek verilmiş olup tercümesi şöyledir: “Şahın düşmanları arslan gibi güçlü olsa da ordusu ve hizmetkârları karıncalardan çoktur. Ey şah, senin kılıcın zümrüttür, düşmanın engerek. Engerek yılanı zümrüde bakınca kör olur” (Utku, 2006, 6/91-92).

Zümrütle ilgili inanışlar içerisinde yılanın gözünü kör edeceği hususuna yaygın bir biçimde tesadüf edilmektedir. Tahir Olgun, Ahmet Talât Onay'a yazdığı ve çeşitli beyitlerin izahını yaptığı bir mektubunda Ömer Hayyâm'ın bir rubaisinde geçen ve söz konusu inanışa telmihte bulunan şu mısralara temas etmiştir: *Derhokka-i la'l ez-ân zumurrud rîzem/Tâ dîde-i efî-i gamem kûr şevad (Beni yılan gibi soka gamın gözü kör olsun diye la'l hokkaya zümrüt dökerim; yani ağzıma esrar atarım.)*” (2012, 74).

Mustafâ b. Seydî'nin *Cevher-nâme-i Murâdî* adlı eserinde zümrütle ilgili bu inanışın kaynağı olarak Aristoteles'in kıymetli taşlarla ilgili kitabı³¹ gösterilmiştir: “*Hâssa-i Ahcâr kitabında hakîm Arestatalîs'den menkûldür ki zümürüdi efî yılanı karşı tutsalar gözi kör olup yılanuñ fermânı kalmaz.*” (Murad, 2019, 113).

Şîrvânî'nin *Tuhfe-i Murâdî*'sinde de söz konusu inanışa değinilmekle birlikte bu inanışın gerçekliğinin tecrübe edildiğini ve doğru olduğunu ifade eden bir rivayete³² yer verilmiştir: “*Şemseddîn-i Belhî ve Râzî eydürler: 'Zübâbî zümürüdüñ hâsiyyetlerinden biri ol durur kim, kaçan kim efî gözi zümürüdi-i zübâbîye tuş gelse, fi'l-hâl gözleri patlayup çıkar.' Tîgâşî eydür: 'Ben birkaç efî yılanı legende bıraktım ve hâlis zübâbî zümürüdi ağaç ucına mûm-ıla berkitdüm, efîlere yakın iletdüm; kaçan kim, zümürüdi gördiler, kaçmak istediler, kaçmadılar, gözleri patladı, çıktı, suyu yüzlerine akdı. Bu hâsiyyeti gözüm-ile gördüm.' didi...*” (Argunşah, 1999, 127).

Yılan ve akrebin zümrüt taşıyan kimseden kaçacağına dair inanışa ise Muhammed b. Garsüddîn el-Halebî'nin *Cevher-nâme*'sinde de rastlanmaktadır. Eserde zümrüdün, zeberced taşının daha kuvvetli bir cinsi olduğu; bu taşın bir kısmını ezip içen kimseye yılan, çıyan gibi sürüngenlerin zarar vermeyeceği belirtilmiştir: “*Menfa'ati budur ki bir kim[se] ki bir mikdârını ezüp içse yılan, çıyan, haşerât-ı arz şerrinden emîn olur.*” (Murad, 2023, 164).

³¹ Aristoteles'e atfedilen *Kitâbu'l-Ahcâr*'da doğrudan böyle bir ifadeye rastlanmasa da eserin Ayasofya yazmasında “*Aristoteles der ki: Şeytan ve kötü ruh, zümrütten kaçır.*” şeklinde bir cümle yer almaktadır (Aksoy, 2021, 111).

³² Zümrüt ile ilgili bu inanış her ne kadar çok yaygın bir şekilde dillendiriliyor olsa da böyle bir şeyin gerçek olmadığı da ifade edilmiştir. Fatma Sabiha Kutlar'ın değerli taşlarla ilgili çalışmasında, yazma hâlinde bulunan ve Yahyâ b. Muhammed el-Gaffârî'nin *Kitâbu Cevheri'l-Cevâhir*'inden bir alıntı yapılmıştır. Buradaki Hâce Ebû Reyhân kaynaklı rivayete göre bir yıl süreyle boğazına zümrüt gerdanlık bağlanan bir yılanın gözüne bundan bir zarar gelmediği, ayrıca dövülerek toz hâline getirilen zümrüt yılanın gözüne döküldüğü hâlde kör olmadığı anlatılmaktadır (2005, 26).

7.3. Yakut Kalbe Faydalıdır

İki altından kanadı var-durur ol kapının/Dürr ile **yâkût** ile tezyîn ediptir Kirdigâr (4955)

Beysin şerhinde yakutla ilgili olarak *Kâmûsü'l-Muhît'e* göndermede bulunulan Arapça bir kısma yer verilmiştir (İsmail Hakkı Bursevî, 1256, 3/33). Bu sözlükteki açıklamaya göre içildiği takdirde yakutun vesvese, yürek çarpıntısı ve kalp zayıflığına iyi geldiğine; asıldığında ise kan donmasına veya kurumasına engel olduğuna dair bir inanın olduğunu söylemek mümkündür (Mütercim Âsim Efendi, 2013, 1/824).

Yakut taşının kalp için sağladığı söz konusu faydalar el-Halebî'nin *Cevher-nâme'sinde* de hemen hemen aynı şekilde ortaya konmuştur: "(...) *bu taşı bir âdem götürse (...) yürek oynamasından ve hafakân zahmetinden, vesvese-i sevdâviyyeden berî ola. Mücerred götürmek ile vesveseden, hafakân zahmetinden kurtula.*" (Murad, 2023, 148).

Taşıldığına inanılan bazı özellikleri dolayısıyla yakutun çeşitli macunlara katıldığına, bunların yürekle ve kanla ilgili bazı faydaları olduğuna başka birçok eserde de değinilmiştir (Kutlar, 2005, 19). Örneğin Şîrvânî'nin *Tuhfe-i Murâdî'sinde* Hâce Nâsirüddîn-i Tûsî'ye atıfla şöyle denir: "*Hôca eydür: Kaçan kim, yâkût müferrih ma'cûnlara girse yürege geregince fâyide ider, harâretin ve neşâtın ve kuvvetin arturur, kanı ol hadd-ile sâfi ve pâk ider ve uyuşmuşın giderür.*" (Argunşah, 1999, 114).

8. Olağanüstü Varlık, Durum ve Olaylarla İlgili İnanışlar

8.1. Hâtiften Ses İşitme

Bulardan sonra geldiler Şu'ayb Hârûn ile Mûsâ/Kelîmu'llâh idi Mûsâ değildi söyleyen **hüttâf** (1479)

Hüttâf, hâtif ism-i fâilinin mübalağasıdır. Hâtif, "*seslenici, ses verici, bağıricı*" anlamlarına gelmekte olup "*bu münasebetle gâipten nida eden melek manasında kullanılır.*" (Mehmed Salâhî, 2019, 2/638). Bu mısradaki Hz. Mûsâ'nın bizzat Cenab-ı Hak ile konuştuğu, ona seslenenin hâtif olmadığı vurgulanmaktadır. *Ferahu'r-Rûh'ta* belirtildiğine göre eski zamanlarda bazı kimseler bir işe giderken veya bir şeyi düşünürken duvar ardından veya sahradan bir ses işitirmiş ki bu ses o iş veya düşünülen şey hakkında olumlu veya olumsuz birtakım haberler verirmiş. İşte gâipten gelen bu sesin sahibine "hâtif" denilirmiş. *İnsânü'l-'Uyûn* adlı eserde belirtildiğine göre hâtif sesi işitilen, ancak kendisi görülmeyen şeye denir. Bursevî, her ne kadar hâtifin ya bir ruh ya bir melek veya bir cinnî olduğunu söylese de bu konudaki düşüncesinin şüpheden uzak olmadığı kaydını da düşmektedir (Karavelioğlu, 1999, 307; Utku, 2000, 1/427).

8.2. Kıyamet Gününde Ölümün Koç Suretinde Görünmesi

Güzel yigit misâlinde gelip görüştü pes İslâm/Kemâlince nazar eyle nider zül-kemâl Allâh (2086)

Bu beytin şerhinde “*Ma’ânî ecsâmla temessül etmek şâyîdir (Manaların cisimlerle şekil bulması yaygındır).*” denilerek ölümün de kıyamet gününde koç suretine bürüneceği üzerinde durulmuştur. Devamında “... ölümü ve hayatı yaratmıştır.” (el-Mülk 67/2) mealindeki ayet-i kerimeye temas edilir ve *Siretü'l-Halebiyye* adlı eser kaynak gösterilerek Arapça bir alıntıya yer verilir. Bu kısmın tercümesine göre Cenab-ı Hak, ölümü koç suretinde yaratmıştır, onun uğradığı herkes ölür; hayatı da at suretinde yaratmıştır, onun uğradığı her şey hayat bulur. Bu da ölümün bir cisim olduğunu ve ölünün, ölümün kendisine geldiğini gördüğünü gösterir. Bazı vefat edecek hastalara ölümün koç suretinde görünmesi bu manadan ötürüdür (Utku, 2006, 6/328).

8.3. Kerbela Toprağının Kana Dönüşmesi

Sonucu öyle oldu hem ki kasd etti Yezîd mel'ûn/Birine zehr içirdiler birini ettiler **ışhâd** (4666)

Muhammediye'de “Vefâtü'l-Hasen ve'l-Hüseyn” başlığı altında yer alan bu beyitte geçen *ışhâd* kelimesi açıklanırken *Savâ'ik* adlı eserden nakille Hz. Peygamber'in Kerbela hadisesini önceden bildiğini ifade eden şu rivayete yer verilmiştir:

Savâ'ik'ta gelür ki bir gün Cibrîl (AS) Hz. Hüseyin'in makteli olan Kerbelâ'dan bir kabza türâb-ı ahmer getirüp Fahr-ı Âlemi kıssadan âgâh eyledi. Fahr-ı Âlem dahı ol hâk-i sürhü ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme'ye (RA) virüp buyurdu ki bu toprak Hüseyin'in makteli olan arzın türbesindedir. Her ne zamân kana mütehavvil olursa oğlum Hüseyin ol vakitte şerâb-ı şehâdet nûş ider. Ümmü Seleme dahı ol toprağı bir şişeye vaz' idüp vakti geldikde gördü ki hûn olmuştur (İsmail Hakkı Bursevî, 1256, 2/306).

Hız. Peygamber'e atfedilen bu rivayette kırmızı toprağın kana dönüşmesi şeklinde olağanüstü bir hadiseden söz edilmiştir. Bu rivayetin devamında benzer bir hadiseye daha yer verilmiştir. *El-Vâkı'atü'l-Mahmûdiye* adlı Arapça eserde geçtiği belirtilerek Hz. Peygamber'in mübarek eşlerinden birine iki şişe vererek şöyle buyurduğu kaydedilir: “*Bu ikisinden biri sarı renk aldığında Hasan zehirle şehit olacak. Diğerindeki kırmızı renk alınca Hüseyin boğazlanarak şehit olacak.*” (Utku, 2006, 6/235). Bursevî, Kerbela toprağının şişenin içerisinde kana dönüşmesi ile ilgili olarak “li-muharririhî” kaydıyla şu dizeleri söylemiştir: “*Göricek şişede o demde demi / Cigeri pâreleri hûn oldu / Bildi kim düşdü hâke cism-i Hüseyin / Elifkadd-i servi nûn oldu*” (İsmail Hakkı Bursevî, 1256, 2/306).

8.4. Cehennem Su Sığırı Suretindedir

Pes cehennem **su sığırı** sûretinde yürüye/Tütününden çıka odlar sıda ödlr târümâr (5387)

Türkçede *manda*, *camız* gibi isimlerle de anılan su sığırına şerhte belirtildiği üzere Arapçada *câmûs* denilmekte olup bu kelime Farsça “gâv-ı mîş”ten Arapçalaşmıştır. Susuz bölgelerde yaşamını devam ettirememesi dolayısıyla bu şekilde adlandırılmıştır. *Muhammediye*'nin “Faslun fi Cehennem” başlığı altında geçen bu beyitte cehennemın sureti, yani biçiminin/görünüşünün su sığırı (camus,

manda) şeklinde olduğu belirtilmektedir. Bursevî'ye göre, cehennem Sevr burcunda yaratıldığı için su sığırı suretinde olmuştur. Yani Cenab-ı Hak cehennemi yarattığı zaman Zuhâl, Sevr burcunda; Güneş ve Ay, Kavs burcunda ve diğer parlak gezegenler ise Cedy burcunda idi. Her ne kadar bazı keşif ehli kimselere yılan suretinde görünmüşse de Bursevî cehennemnin asıl suretinin su sığırı olduğu görüşündedir (Günay, 2004, 286; Utku, 2007, 7/164-165).

9. Rüya ile İlgili İnanışlar

9.1. Rüyada İncir Görmek

Buyurdu vardı Cebra'îl girüp Firdevs bâğına/Alıp çıkardı cennetden ana iki **bakar** iblâğ (117)

*Muhammediye'*de Hz. Âdem'in toprağa buğday ekişinin anlatıldığı bölümde geçen bu beytin şerhinde yasak meyvenin ne olduğu ile ilgili olarak İmam Süheylî'nin *et-Ta'rif ve'l-İ'lâm* adlı eserindeki bir rivayete değinilir. Söz konusu kitapta anlatıldığına göre, yasak meyvenin ne olduğu konusunda ihtilaf ortaya çıkmıştır. Bazıları asma olduğunu söylemişler, şarap bu yüzden haram kılınmıştır. Bazıları sünbüle (başak) olduğunu söylemişler, buğday bu nedenle insanoğlunun gıdası olmuştur. Bazıları da incir olduğu görüşündedir, bir kimse rüyasında incir yediğini görse bu sebepten ötürü pişmanlıkla tabir olunur. Çünkü Hz. Âdem de onu yiyince pişman olmuştur (Karavelioğlu, 1999, 278).

9.2. Rüyada Peygamberlerden Birini Görmek

'Asâ Mûsâya virildi yüzük değdi Süleymâna/Yedi ol yaprağı âhû yaşı âsilere **şeffâ'** (1329)

Şeffâ' (şefaet edici) kelimesi şerhte açıklanırken rüyada peygamberlerden birini görmekle ilgili olarak şöyle bir hüküm ortaya konmuştur: *"Ehl-i ta'bîr yazmışlardır ki bir kimesne vâkı'asında enbiyâdan bi-'aynihi birini görse ol nebînin şiddet ü rehâdan hâli ne ise onunla ta'bîr olunur."* (Karavelioğlu, 1999, 259). Buna göre peygamberler hayatlarında iyi ve kötü ne yaşamışlarsa onlardan birini rüyasında gören kişinin de aynı akıbeta uğrayacağı yorumunda bulunulmuştur. Örneğin bir kimse rüyasında Hz. Âdem'i güzelliği üzerine görse ehil bir veli ise çok mala sahip olur. Hz. Nûh'u görse uzun ömürlü olur, ancak önceleri halktan şiddet ve eziyet görüp sonunda kurtuluşa erişir. Hz. İbrâhîm'i görse hacca gitmek kısmet olur,³³ ancak önceleri kudretli bir hükümdardan eziyet çekip sonra kurtuluşa ulaşır. Hz. Yûsuf'u görse zulme uğrayıp hapse atılır ve sonra mal ve makam bakımından yükselir. Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'u görse Allah teala onun elinde bir inatçıyı helak eder. Hz. Süleymân'ı görse kadı, vali veya fıkıhla uğraşan bir kimse olur. Hz. İsmâ'yı görse kutlu yolculuklar yapar ve halka faydalı olur. Hz. Peygamber'i (SAV) görse, nahoş bir iş söz konusu değilse, rüyasında nasıl görmüşse öyle olur.

³³ *Kapı açıldı İbrâhîm'i gördüm/Bu atandır selâm ver dedi verdim* (2121) beytinin ilk mısra'ının şerhinde de Hz. İbrâhîm'i rüyada görmenin hacca işaret olduğuna değinilmiştir (Karavelioğlu, 1999, 553).

Gördüğü rüyada kıtlık zamanı yaşanıyorsa ferahlık ortaya çıkar, mazlum bir kavmin diyarında gördüyse Allah'ın yardımıyla kurtuluşa ulaşırlar (Karavelioğlu, 1999, 259-260; Utku, 2000, 1/362).

9.3. Rüyada Aslan Görmek

İbni Mes'ûddan rivâyet etti ki kendi nakl eder/Dedi bana ol Aliyy ibni Ebî Tâlib **cevâd** (5286)

Cevâd (cömerd) kelimesinden hareketle Hz. Ali'nin cömertliğinin meşhur olduğu, rüyada aslan ve aslan yavrusu görülürse bazen cömertlikle tabir olunduğu, zira Hz. Ali'nin esedullah (Allah'ın aslanı) lakaplı olduğu belirtilmiştir (Günay, 2004, 250). Rüyada arslan görmek genellikle sultanlık veya sultanla ilgili işlerle tabir olunur. Örneğin Ahmed-i Dâ'î'nin *Kitâbü't-Ta'bîr* adlı eserinde rüyada aslan görmek hep bu yönde tabir edilmiştir (2021, 258).

9.4. Rüyada Su Sığırı Görmek

Pes cehennem **su sığırı** sûretinde yürüye/Tütününden çıka odlar sıda ödler târümâr (5387)

Şerhte ilk önce "su sığırı" isimlendirmesi üzerinde durulmuştur. Susuz yerlerde yaşaması ve hayatını devam ettirmesi nadir görüldüğü için bu hayvanın suya nispet olunduğu belirtilmiştir. Sonra sâlik olan bir kimsenin rüyasında su sığırı görmesinin nasıl tabir edileceği ele alınmıştır. Buna göre dervişin su sığırı görmesi, çok su içmekle tabir olunur. Çok yemek, içmek ve uyumak kesin olarak hayvanî sıfatlardandır. Hak yolunda yolculuk edecek kimsenin ilk başta bunlara bir çare bulması gerekmektedir (Günay, 2004, 286).

9.5. Rüyada Güvercin Görmek

Kimi la'le kimi yâkûta benzer/Kimisi **kuvvete**³⁴ yâ kûta benzer (7099)

Muhammediye'de "Faslun fi'l-Hûr (Hurilere Dair)" başlığı altında huriler tasvir edilirken söylenmiş olan bu beytin ikinci mısra'ının şerhinde "*Evvelki kuvvet ile murâd kuvvet-i güvercindir zîrâ mahbûbeyi kebûtere teşbîh şâyi'dir. Ve rüyâda dahî görülse avrat ile ta'bîr olunur.*" (Başlı, 2005, 191) cümlesinden anlaşıldığı üzere rüyada güvercin görmek kadına işaret olarak değerlendirilmektedir. Bu tabirde Arapçada güvercin anlamına gelen *hamâme* kelimesinin aynı zamanda kadın manasının bulunması etkili olabilir: "...ve 'avrete yâhud güzel ve dil-ber olanına denir." (Mütercim Âsım Efendi, 2014, 5/4937).

³⁴ Mustafa Utku bu kelimeyi "kût" olarak almış ve "güvercin yemi" manasını vermiştir (2009, 8/273). Ancak "kût" okunduğu takdirde mısra vezne göre eksik kalmaktadır. Söz konusu kelimenin "fuvvet" olması muhtemeldir. Fuvvet kelimesine *Kâmûs Tercemesi*'nde "*Kızıl boya ve boyacılar kökü ta'bîr olunan kök ismidir ki boyacılar kullanırlar.*" (Mütercim Âsım Efendi, 2014, 6/5928) manası verilmiştir. Dolayısıyla birinci mısradaki geçen ve kırmızı renkte olan la'l ile yâkût gibi "fuvvet" in de kırmızı rengi ile benzetme ögesi olarak kullanıldığı düşünülebilir. Beyitte geçen "kût" kelimesine ise *Ferahu'r-Rûh*'ta rızık manası verilmiştir. Ancak *Muhammediye*'de "kuvvet" ile rızık manasının, "kût" ile de *kuvvet-i güvercin* manasının kastedilmiş olabileceği de belirtilmiştir (Başlı, 2005, 191).

10. Diğer İnanışlar

10.1. Erkek ve Kadının Kefen Sayısının Farklı Olması

Çün Âdem bin yaşına erdi yitti/Yerine oğlu Şis'i kodu gitti (1436)

Vefat eden erkeğin üç, kadının ise beş kat kefen bezine sarılması, *Hâlisatü'l-Hakâ'ik* adlı eserde geçtiğine göre, Hz. Âdem'in cennetten çıktığında incirden üç yaprakla, Hz. Havvâ'nınsa beş yaprakla örtünmüş olmalarından ileri geldiği belirtilmiştir (Karavelioğlu, 1999, 292).

10.2. Yıldızların İnsan Karakterine Tesir Etmesi

Tâli'i mes'ûd idi kendi sa'îd/Fî-sebîlillâh şehîd oldu şehîd (3149)

Bu beyit, Hz. Hamza için söylenmiş olup onun yıldızının uğurlu olduğu dile getirilmiştir. Yıldızların insan karakteri üzerinde tesirli olduğu yaygın bilinen bir inanıştır.³⁵ Beytin şerhinde anlatıldığı üzere gece ve gündüz yirmi dört saat olup her bir saat yedi gezegenden biriyle ilişkilidir. Her doğan çocuk hangi saatte doğmuşsa o saatin yıldızına "kevkib-i velâdet" denir. O yıldızın tabiatı neyi gerektiriyorsa çocukta o hâl ortaya çıkar. Örneğin bir saatin yıldızı Zühre ise o saatte doğan çocuk iştret ehli olur, çalgıya meyleder. Yıldız Müşterî olan bir saatte doğan çocuk ise iyi bir kimse olur, zühde ve takvaya meyleder (Eşmeli, 2001, 289-290; Utku, 2003, 4/111).

10.3. Matem Kelimesinin İlk Defa Kullanılışı

Şu kim geldi bu **dâr-ı mâteme** âh/Sonucu ömrü erdi hâtîme âh (4210)

Matem kelimesi *Muhammediye*'de daha önce de (4122. beyitte) geçmiş ve şerhte "*Mâtem aslında me'temdir mak'ad vezninde sonra hemze elife kalb olunmuştur ve hüve küllü müctemi'in fî hüzni ev ferahi kemâ fi'l-Kâmûs*" (İsmail Hakkı Bursevî, 1256, 2/239) şeklinde açıklanmıştır. *Kâmûs Tercemesi*'ne göre erkeklerin ve kadınların hüznün veya sevince dair toplanmalarının hepsine matem denir (Mütercim Âsım Efendi, 2014, 5/4842). Yukarıdaki beytin şerhinde ise yine bu anlamıyla birlikte ilk defa bir belaya ilişkin toplanma için kullanılışı Arapça olarak anlatılmaktadır. Bununla ilgili rivayet Celâleddin es-Suyûtî'nin *Kitâbü'l-vesâ'il ilâ Ma'rifeti'l-evâ'il* adlı eserinden alınmıştır. Söz konusu rivayetin anlatıldığı kısmın tercümesi şöyledir:

"(...) Dâvûd (AS) zamanında hurma yapraklarından siperlik yapan bir adam vardı. İsrailoğulları ondan Beytül-Makdis'te namaz kıldıklarında kendilerini güneşten koruyacak bir gölgelik yapmasını istediler. Adam ve oğulları işi yapmaya koyuldular. İsrailoğulları sabah-akşam gelip nasıl gittiğini soruyorlar, o da 'Henüz tamamlanmadı, tamamlandığında onu size vereceğim.' diyordu. O adam

³⁵ *Tuhfe-i Atâiyye* adlı eserinde Bursevî, kendi yıldızının Utarid olduğunu; bu sebepten ötürü çok kitap yazdığını söylemektedir. Çünkü Utarid'in vasfı feleğin kâtibi olmasıdır: "(...) *Ve bu fakîrin yıldız-ı mezkûru Utarid'dir. Onun için Hak taâlâ bu kulunu kitâbetle mübtelâ etmişdir ki bu âna kadar tahrîr ettiğim âsâr kaleme gelmez.*" (2000, 133).

bu hâldeyken ölüm onu yakaladı ve öldü. İsrailoğulları yine geldiler. Onun işini bitirdiğini sanıyorlardı. Onu ölmüş olarak bulduklarında 'mâ temme (tamamlanmadı)' dediler ve ağlamaya başladılar. Sık sık 'mâ temme' deyip ağlıyorlardı. İşte bu musibet hâlindeki toplanmada kullanılan ilk matemdir." (Utku, 2004, 5/394).

10.4. Ölünün Kabrine Basılmaz

Kabz eder **ervâhı** hep ola melekler hem helâk/İlle uşbu dört melâyik kim mukarrebdir şidâd (5001)

Ferahu'r-Rûh'ta "ervâh"ın, "hayat veren, yaşamaya vesile olan" manalarına gelen ruh kelimesinin çoğulu olduğu belirtilmiştir. Ölünün kabrine basılması, kemiklerinin kırılması gibi şeylerin yasaklanmış olması "Küllü nefsin zâ'ikatü'l-mevt: Her canlı ölümü tadacaktır." (el-Âl-i İmrân 3/185) ayetinden hareketle açıklanmıştır. Buna göre, söz konusu ayette ölümün nefse nispet edilmesi, nefsin asıl olması dolayısıyladır; yani beden acı duyması ruhla ilgili ve ona bağlı olmasından ötürüdür. Ruhtan ayrılan ceset cansızdır ve hissetmekten uzaktır. His olmayınca zevk ve idrak de olmaz. Örneğin bir canlının bir uzvu kesildiğinde hem can hem de beden acı duyar. Ancak ölü için böyle değildir, ölünün bir uzvu kesilse ceset acı duymaz; belki sadece ruh acı duyar. Her ne kadar ölüm sebebiyle ruhun nuru, beden zahirinden ve batınından ayrılmış olsa da ceset ile ruhun manevi bakımdan alakası vardır (Günay, 2004, 169; Utku, 2006, 6/406). İşte bu yüzden kabrine basılmasından veya kemiğinin kırılmasından ölünün ızdırıp duyacağı düşünülmüş ve bunun gibi şeylerin yasaklanmış olduğu ifade edilmiştir.

Sonuç

Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye'si* yazıldığı dönemden günümüze çok okunmuş ve rağbet görmüş, çeşitli tesirler oluşturmuş bir eserdir. Eserin anlaşılmasında yaşanan güçlük nazire ve şerhlerinin yazılmasına vesile olmuştur. *Muhammediye'ye* yazılan şerhler içerisinde hacimce en geniş ve muhtevası bakımından en zengin olanı hiç şüphesiz İsmail Hakkı Bursevî'nin *Ferahu'r-Rûh* adlı eseridir. Bursevî, dinî ilimlerde çok sayıda eser kaleme almış; mutasavvıf, müfessir, âlim, şârih ve şair kimliğiyle öne çıkmış bir şahsiyettir. *Muhammediye'yi* şerh ederken çok farklı ilim dallarına ait geniş bir muhteva ortaya koymuştur. Bu bakımdan eser dil, edebiyat ve kültür malzemesi bakımından hayli zengindir.

Eserde bazı kelime ve kelime grupları açıklanırken edebiyat malzemesi kapsamında ele alınabilecek çeşitli inanışlara temas edilmiştir. Bu makalede muhtevalarına göre gruplandırılan bu inanışların tespiti ve izahları yapılmıştır. Söz konusu inanışların temelde iki özellik taşıdığı düşünülebilir. Birincisi bunların bir kısmının bazı varlıkların oluşumuyla ve çeşitli durumların ortaya çıkışıyla ilgili olmasıdır. Zira pek çoğu, hakkında yeterince bulunmayan hususlarla ilgili olup yer yer olağanüstülük özelliği de gösterebilmektedir. Örneğin Hz. Havvâ'nın gözyaşlarından inci ve mercan ortaya çıkışı, hurma ağacının yaratılması, ceylanların misk kaynağı olması gibi inanışlar bu niteliktedir. Özellikle yaratılışla ilgili olarak zikredilen bu tür hususlar klasik dönemin kozmogonik önermeleri

niteliğinde olup gelenekten gelen telakkileri ve kabulleri göstermeleri bakımından mühimdir. Ele alınan inanışların temel ikinci özelliği ise bir kısmının halk inanışı niteliğinde olmasıdır. Bunu birincisinden ayıran husus ise halk arasında çeşitli uygulamalarla kendisini göstermesi, fayda sağlamaya dönük olması ve devamlılık arz etmesidir. Ashâb-ı Kehf'in isimleriyle ilgili inanış bu özellikteki inanışlara örnek gösterilebilir.

Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan konularda Bursevî'nin çeşitli kaynaklara veya rivayetlere dayanarak verdiği inanış kabîlinden bilgiler dikkat çekici niteliktedir. Örneğin Hindistan'ın kokuların kaynağı olması, dünyada ilk biten serviler, matem kelimesinin ilk kez kullanılmasına dair inanışlar bu niteliktedir. Ayrıca bilinen bazı hususlara dair getirilen açıklamalar incelenmeye değerdir. Örneğin öd ağacının güzel koku verebilmesi için kesildikten sonra kırk sene toprağa gömülmesi bilinen bir husustur. Bursevî ise bunu bütün varlıkların olgunluğa erişmesi için kırk sene geçmesi gerektiği şeklinde açıklamaktadır.

Tespit edilen inanışlara bakıldığında Hz. Âdem'le, yıldızlarla, hayvanlarla, bitkilerle ve rüyalarla ilgili inanışların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Esasen Hz. Âdem'le ilgili olanlarda varlıkların ilk suretine ve ortaya çıkışlarına olan merak duygusunun, yıldızlar ve rüyalar konulu inanışlarda geleceği öğrenme isteğinin, hayvanlar ve bitkilerle ilgili olanlarda ise günlük hayata dair çeşitli faydalar elde etme düşüncesinin baskın olduğu söylenebilir.

Bursevî, inanışlar noktasında verdiği bilgilerin bir kısmının kaynaklarını belirtmiştir. Örneğin hayvanlarla ilgili inanışlarda özellikle *Hayâtü'l-Hayevân*'dan istifade etmiştir. Sözlüklerden ise en çok *Kâmûsü'l-Muhî't*'ten yararlanmıştır. Kendi görüşlerini ise genellikle tasavvufi bakış çerçevesinde dile getirmiştir. Baykuşun uğursuzluğuna dair inanışın yanılma kaynaklı olduğunu söylemesi, hüma kuşunun devlet kuşu olarak kabul edilmesini nur-ı Muhammedî ile açıklaması buna örnektir.

XV. yüzyılın ortalarında yazılan *Muhammediye*'ye iki buçuk asır sonra aynı tasavvufi çevreden gelen bir müellif tarafından yazılan *Ferahu'r-Rûh*, gelenek içinde bir metnin kavram ve anlayışlarıyla yeniden üretilmesi olarak değerlendirildiğinde ayrı bir önem kazanmaktadır. Çok yönlü, geniş bilgi birikimine sahip ve hayli üretken bir âlim olan Bursevî'nin kendinden önce İslam medeniyeti dairesinde ortaya konan bilgi birikimini derleme, yeniden üretme ve sonraki nesillere aktarma şeklinde bütün eserlerinde kendini gösteren vasfı bu eserde de fazlasıyla dikkat çekicidir. Neticede *Ferahu'r-Rûh*, *Muhammediye* ile birlikte ele alındığında dil ve edebiyat unsurları vb. bakımından incelenmeye değerdir. Özellikle anlamı ve yapısı açıklanan kelimeler ve kelime grupları, halk kültürü malzemeleri, klasik edebiyatın mazmunları ve müellifin eleştirdiği tasavvuf çevreleri bakımından eser üzerinde yeni çalışmalar yapılabilir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ahmed-i Dâî. *Tercüme-i Kitâbü't-Ta'bîr*. haz. İhsan Sabri Çebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Aksoy, Gürsel. *Aristoteles'in Taşlar Kitabı Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlis / İnceleme - Arapça Metin - Çeviri - Yorum*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2021.
- Altınışik, Muhammet Emin - Daştan, Nihangül. "Halk İnanışları Bağlamında İşletmelerdeki Dinsel-Büyüsel Levhalar: Erzurum Örneği". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 11/34 (2023), 422-442. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1233863>
- Argunşah, Mustafa. *Tuhfe-i Murâdî [Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî] / İnceleme-Metin-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.
- Aydınç, Nehri. *Esîrî Mehmed Yusuf ve Şerh-i Muhammediye (İnceleme-Metin)*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Doktora, 2023.
- Aynî, Mehmet Ali. *Türk Azizleri I İsmail Hakkı*. İstanbul: Marifet Basımevi, 1944.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 3 Cilt. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2011.
- Başlı, Betül. *Bursevî'nin Muhammediye Şerhinde Tasavvuf Kavramları (III. Cilt 192-278. Sayfalar Arası)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2005.
- Ceylan, Ömür. *Kuşlar Dîvânı: Osmanlı Şiir Kuşları*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2015.
- Çelebioğlu, Âmil. *Muhammediye I-II*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Eşmeli, Muhammet Ali. *İsmail Hakkı Bursevî'nin Muhammediye Şerhi (II. Cilt)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2001.
- Günay, Mehmet Akif. *Bursevî'nin Muhammediye Şerhinde Tasavvufi Kavramlar (III. Cildin İlk 105 Sayfası)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2004.
- Güngör, Özlem. "İsmâil Hakkı Bursevî ve Eserlerine Dair Bir Bibliyografya Denemesi". *The Journal of Turcic Language and Literature Surveys (TULLIS)* 5/2 (28 Aralık 2020), 199-232. <https://doi.org/10.30568/tullis.832927>
- Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâlî*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- İsmail Hakkı Bursevî. *Ferahu'r-Rûh*. 3 Cilt. Bulak: Matbaatü'l-Kübrâ, 1256.
- İsmail Hakkı Bursevî. *Kâbe ve İnsan (Tuhfe-i Atâiyye)*. haz. Veysel Akkaya. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Karaoğlan, Hamza. *Ashab-ı Kefh Yedi Uyurlar / Dinler Tarihinde Mitoslar*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2019.
- Karavelioğlu, Murat Ali. *İsmail Hakkı Bursevî'nin Muhammediye Şerhi (Birinci Cilt) Ferahu'r-Rûh*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1999.
- Kavak, Fadime. "Klasik Arap Edebiyatı Kaynaklarında Karga Motifi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2013), 117-142. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd/issue/13474/162749>
- Kemâleddîn Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî. *Hayâtü'l-Hayevânî'l-Kübrâ*. 4 Cilt. Dîmişk: Dâru'l-Beşâ'ir, 2005.
- Kutlar, Fatma Sabiha. *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-Nâme*. Ankara: Öncü Kitap, 2005.
- Mehmed Salâhî. *Kâmûs-ı Osmânî*. haz. Ali Birinci. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Murad, Sibel. *Cevher-Nâme [Muhammed b. Garsüddîn el-Halebî] [İnceleme-Sadeleştirilmiş Metin-Tıpkıbasım/Çeviri yazılı Metin-Dizin]*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2023.
- Murad, Sibel. *Cevher-Nâme-i Sultân Murâdî [Mustafa B. Seydî] / İnceleme - Tenkitli Metin - Dizin - Tıpkıbasım*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2019.
- Mütercim Âsım Efendi. *El-Okyanûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsî'l-Muhîd / Kâmûsu'l-Muhîd*

- Tercümesi 1-2-3. Ciltler.* haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Mütercim Âsım Efendi. *El-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît / Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi 5-6. Ciltler.* haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Namlı, Ali. *İsmail Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı.* İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Namlı, Ali. "Kitâbetle Mübtelâ Olmak: İsmâil Hakkı Bursevî". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 16/31-32 (2018), 333-368. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/issue/53194/705843>
- Olgun, Tahir. *Şiir Açıklayan Mektuplar / Divan Edebiyatının Bazı Beyitlerinin İzahına Dair Edebî Mektuplar.* haz. Cemal Kurnaz. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2012.
- Onay, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı.* haz. Cemal Kurnaz. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Saraç, M. A. Yekta. *Kemâl Paşazâde Divân ve Diğer Şiirler.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.
- Schimmel, Annemarie. *Sayıların Gizemi.* çev. Mustafa Küpüşoğlu. İstanbul: Alfa Yayınları, 2022.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1.* İstanbul: OSEDAM, 2016.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 2.* İstanbul: OSEDAM, 2017.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 5.* İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2021.
- Türk Dil Kurumu. *Tarama Sözlüğü.* 8 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Uğur, Abdullah. *Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân Efendi ve Envârü'l-Âşıkîn Adlı Eseri (İnceleme-Metin).* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora, 2019.
- Utku, Mustafa. *Ferahu'r-Rûh I [İsmail Hakkı Bursevî].* Bursa: Uludağ Yayınları, 2000.
- Utku, Mustafa. *Ferahu'r-Rûh II [İsmail Hakkı Bursevî].* Bursa: Uludağ Yayınları, 2001.
- Utku, Mustafa. *Ferahu'r-Rûh III [İsmail Hakkı Bursevî].* Bursa: Uludağ Yayınları, 2002.
- Utku, Mustafa. *Ferahu'r-Rûh IV [İsmail Hakkı Bursevî].* Bursa: Uludağ Yayınları, 2003.
- Utku, Mustafa. *Ferahu'r-Rûh V [İsmail Hakkı Bursevî].* Bursa: Uludağ Yayınları, 2004.
- Utku, Mustafa. *Ferahu'r-Rûh VI [İsmail Hakkı Bursevî].* Bursa: Uludağ Yayınları, 2006.
- Utku, Mustafa. *Ferahu'r-Rûh VII [İsmail Hakkı Bursevî].* Bursa: Uludağ Yayınları, 2007.
- Utku, Mustafa. *Ferahu'r-Rûh VIII [İsmail Hakkı Bursevî].* Bursa: Uludağ Yayınları, 2009.
- Uzun, İbrahim Hakkı. *Bursevî'nin Muhammediye Şerhinde Tasavvuf Kavramları (III. Cilt, 105-192. Sayfaları Arası).* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006.
- Yamak, Mehmet Bilal. *Yazıcızâde Kardeşler Muhammed Efendi - Ahmed-i Bîcân / İlmî, Tasavvufî, Görüşleri - Eserleri - Osmanlıya Tesirleri.* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022.
- Yıldız, Sakıb. "Türk Müfessiri İsmâ'il Hakkı Burûsevî'nin Hayatı". *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 1 (1976), 103-126.
- Yılmaz, Ozan. "Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9 (2007), 271-304. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/issue/43481/530745>
- Yurtsever, M. Murat. "İsmâil Hakkı Bursevî / Edebî Yönü". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 23/107-108. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Yurtsever, M. Murat. *İsmail Hakkı Bursevî.* İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.